

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Sterkenburg, N.

Citation

Sterkenburg, N. (2021, May 19). *Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3176648> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sterkenburg, N.

Title: Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Issue Date: 2021-05-19

4. EERDERE INZICHTEN UIT DE LITERATUUR

De afgelopen decennia is radicaal- en extreemrechts vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines bestudeerd, waaronder criminologie,²⁹⁴ sociologie,²⁹⁵ (sociale) psychologie,²⁹⁶ terrorismewetenschappen,²⁹⁷ politicologie²⁹⁸ en geschiedenis.²⁹⁹ Opvallend is dat er weinig pogingen zijn ondernomen om tot een gestructureerde onderzoeksmethode te komen of dat bestaande theorieën niet altijd even sterk worden ondersteund door de empirie. Anderzijds zijn er ook studies die hoofdzakelijk zijn gebaseerd op empirisch onderzoek, maar dit zijn vaak casestudy's die nogal descriptief van aard zijn.³⁰⁰ Deze

294 Zie onder meer: Freilich, J.D., Chermak, S.M., Gruenewald, J., Parkin, W.S. en Klein, B.R. (2018), 'Patterns of Fatal Extreme-Right Crime in the United States', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 38-52. Gruenewald, J., Chermak, S.M. en Freilich, J.D. (2013), 'Distinguishing 'Loner' Attacks from Other Domestic Extremists: A comparison of far-right homicide incident and offender characteristics', in: *Criminology and Public Policy*, Vol. 12, No. 1, p. 1-27. Brandon, A.S., Freilich, J.D. en Chermak, S.M. (2019), 'An Examination of the American Far Right's Anti-Tax Financial Crimes', in: *Criminal Justice Review*, Vol. 44, No. 4, p. 492-514. Chermak, S.M., Freilich, J.D. en Simone, J. (2010), 'Surveying American state police agencies about lone wolves, far-right criminality, and far-right and Islamic jihadist criminal collaboration', in: *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 33, p. 1019-1041. Chermak, S.M., Gruenewald, J. (2015), 'Laying the foundation for the criminological examination of right-wing, left-wing, and Al Qaeda inspired extremism in the United States', in: *Terrorism & Political Violence*, Vol. 27, p. 133-159/

295 Zie onder meer: Rydgren, J. (2007), 'The Sociology of the Radical Right', in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 33, No. 1, p. 241-262. Kimmel, M. en Ferber, A.L. (2000), 'White men are this nation': Right-wing militias and the restoration of rural American masculinity', in: *Rural Sociology*, Vol. 65, p. 582-604

296 Zie onder meer: Linden (2009), Adorno et al. (1950).

297 Zie onder meer: Taylor, M., Currie, P. M., en Holbrook, D. (2013), *Extreme Right Wing Political Violence and Terrorism (New Directions in Terrorism Studies)*, London: Bloomsbury Academic. Durham, M., 'The American Far-Right and 9/11', in: *Terrorism and Political Violence*, Vol. 15, No. 2, p. 96-111. Castelli, P., O'Connor, F. en Lindekilde, L. (2018), 'Italy, No Country for Acting Alone? Lone Actor Radicalisation in the Neo-Fascist Milieu', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 136-150. Ravndal, J.A. en Bjørge, T. (2018), 'Terrorism from the Extreme Right. Special Issue', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 5-23

298 Zie onder meer: Mudde (2007), Kitschelt (1995), Ignazi (2006), Norris (2005).

299 Zie onder meer: McGowan (2004), Hainsworth, P. (2016), *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to Mainstream*, London: Bloomsbury Academic

300 Deze conclusie wordt ook onder meer gedeeld door de onderzoekers Frank Buijs en Jaap van Donselaar. Zie: Buijs, F. en Donselaar, J. van (1994), *Extreem-rechts*, Leiden: LISWO, p. 31

tweedeling in de bestaande literatuur heeft geleid tot een veelvoud aan verklaringen waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechts, waarbij geen enkele verklaring op zichzelf afdoende is – en waarbij een deel van de onderzoekers nauwelijks de moeite neemt om op elkaar te reageren of elkaars onderzoeken te integreren of met elkaar te verbinden.³⁰¹

In dit hoofdstuk zullen de verschillende sterke en zwakke punten van inzichten uit bestaande theorieën en casestudy's worden besproken, waaruit terugkerende variabelen kunnen worden gedestilleerd. Vanaf de Tweede Wereldoorlog tot heden kunnen grofweg vier gangbare theorieën worden onderscheiden aan de hand waarvan toetreding tot radicaal- en extreemrechtse formaties is verklaard: (1) de theorie van de autoritaire persoonlijkheid, (2) de *social identity theory*, (3) de theorie van de bedreigde belangen en (4) de *social movement theory*. In dit hoofdstuk zullen in de eerste vier paragrafen de sterke en zwakke punten van deze theorieën worden besproken, gevolgd door (5) toonaangevende empirische onderzoeken.

4.1 AUTORITAIRE PERSOONLIJKHEID: DE PSYCHOANALYTISCHE BENADERING

In de meest vroege studies vanaf de jaren dertig is toetreding tot radicaal- en extreemrechts bestudeerd vanuit de psychoanalyse. Hierbij ligt het zwaartepunt op onbewuste lessen uit de vroege kindertijd en die van invloed zijn op afwijkend gedrag dat later in het leven naar boven komt. Menselijk gedrag zou in substantiële mate worden gestuurd door een instinct dat in het onderbewuste leeft.

Psychoanalytici gebruikten een combinatie van politieke en psychologische analyses om aan te tonen dat de mens enerzijds in de privésfeer wordt onderdrukt door psychobiologische wetten (dat wil zeggen: het inperken van driften), en anderzijds door de sociaaleconomische structuur van de samenleving.³⁰² Door deze twee benaderingen te combineren, wilden onderzoekers meer inzicht krijgen in historische processen en welke psychologische mechanismen aan politieke overtuigingen ten grondslag liggen.³⁰³ Causale verklaringen

301 Ravndal (2017), p. 17-18

302 Het ging hierbij om een kritische samenvoeging waarbij beide disciplines werden gezien als onverenigbare wetenschappen. Zie verder: Gortzen, R. (1980), 'Psychoanalyse en marxisme: de eerste verzoeningspogingen', in: *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie*, Vol. 35, p. 87-105

303 Blamires, C. en Jackson, P. (2006), *World Fascism: A Historical Encyclopedia, Volume 1*, A-K. Oxford: ABC CLIO, p. 543

voor gedrag en attitude werden gezocht in sociale en culturele structuren en processen, en niet zozeer in biologische of aangeboren factoren. Dit laatste in tegenstelling tot de nazi's die 'ras' wél aangrepen als grond voor onderliggende karakterstructuren.³⁰⁴

In 1933 publiceerde de psychiater en psychoanalyticus Wilhelm Reich zijn studie *Die Massenpsychologie des Faschismus*, die in 1946 voor het eerst in het Engels verscheen.³⁰⁵ Daarin ziet hij – sterk beïnvloed door het werk van Sigmund Freud – fascisme als een uiting van het karakter, dat volgens Reich nogal irrationeel is gestructureerd omdat de primaire, seksuele levensbehoeften zouden worden onderdrukt, waardoor mensen eerder geneigd zijn zich ondergeschikt te maken aan een autoritair systeem.³⁰⁶ Het opgroeien in een autoritaire familie is daarin de eerste stap. Daar wordt het individu als eerste gevormd door een dominante vader die als hoofd van het gezin alle macht heeft. De woede die het individu over zijn vader en familie heeft, zou vervolgens omslaan in idealisering, en dat leidt tot een overdreven bewondering voor macht en karakter, en minachting voor minderheden.³⁰⁷

Met zijn theorie legde Reich de basis voor het concept van de 'autoritaire persoonlijkheid'; een persoonlijkheidstype dat het in zich heeft om een fascistisch individu te worden. Dit type is verder uitgewerkt door Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson en Nevitt Sanford in *The Authoritarian Personality*.³⁰⁸ Zij spanden zich in om Reichs theorie te onderbouwen met empirisch onderzoek, waarbij er een verband moest worden gelegd tussen een autoritaire persoonlijkheid en fascisme.³⁰⁹

304 Kramer, H. (2011), 'The Epistemological Fate of the Authoritarian Character Studies of the Frankfurt School. A Legacy for the Study of Racism, Antisemitism, and Fascism?', in: Dahms, H.F. (ed.), *The Diversity of Social Theories* (Current Perspectives in Social Theory Volume 29), p. 3-31

305 Reich, W. (1946), *The Mass Psychology of Fascism* (*Massenpsychologie des Faschismus*), A translation by Theodore P. Wolfe, New York: Orgone Institute.

306 Reich had in de jaren twintig voor Sigmund Freud in Wenen gewerkt en zijn werk werd sterk beïnvloed door diens psychoanalyse. Zie: Pick, D. (2012), *The pursuit of the nazi mind. Hitler, Hess and the analysts*, Oxford: Oxford University Press

307 Higgins, M. en Raphael, C. (Eds) (1969), *The Mass Psychology of Fascism*, New York: Farrar, Straus and Giroux, p. 25-30

308 Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. en Sanford, N. (1950), *The Authoritarian Personality*, New York: Norton

309 Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (1993a), 'Introduction: Strength and Weakness', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, G. (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*, New York: Springer-Verlag

Adorno et al. zochten naar een manier om op empirische wijze een 'type' persoon te kunnen verifiëren dat in hun ogen gevaarlijk was en construeerden vier schalen om te meten in hoeverre iemand een autoritaire persoonlijkheid heeft.³¹⁰ In de steekproef zaten geen daadwerkelijke leden van fascistische organisaties, waardoor de schalen enkel werden geijkt om potentieel fascisme te meten.

Breed omarmd, weinig empirische onderbouwing

Toen *The Authoritarian Personality* in 1950 werd gepubliceerd, bevond de psychoanalyse zich op het hoogtepunt van haar populariteit binnen de academische wereld. Een breed publiek omarmde de gedachte dat psychoanalytische hypothesen ondersteuning vonden in empirisch onderzoek. Bovendien paste het concept goed binnen de sociale psychologie, die zich vanaf de jaren vijftig bezighield met de vraag hoe een verdraagzame naoorlogse wereld kon worden gecreëerd.

Er volgde in de jaren vijftig en zestig een reeks empirische studies, maar in de jaren tachtig doofde het enthousiasme.³¹¹ Veel wetenschappers worstelden met hun metingen en de interpretatie van uitkomsten.³¹² Daarnaast bleek het lastig resultaten te interpreteren en daar verregaande conclusies aan te verbinden. Hoewel er veel aandacht was voor de vraag of iemand het in zich had om fascist te worden, werd zelden onderzocht of iemand zich ook daadwerkelijk autoritair gedroeg.

Een ander punt van kritiek is dat het concept van de autoritaire persoonlijkheid decennialang is gebruikt als ideologisch wapen om politieke

310 De antisemitismeschaal diende te meten in welke mate iemand sympathiseerde met antisemitische uitlatingen. De etnocentrismeschaal werd gebruikt om te meten in hoeverre iemand de 'eigen' groep verheerlijkt en een afkeer heeft van etnische minderheden. De fascismeschaal was ontworpen om te voorspellen of iemand zich tot het fascisme aangetrokken zou voelen.

311 Tussen 1950 en 1989 werden er door *Psychological Abstracts* maar liefst 2.341 publicaties geregistreerd op het gebied van autoritarisme en dogmatisme. Zie: Meloen, J.D. (1993), 'The F Scale as a Predictor of Fascism: An Overview of 40 Years of Authoritarianism Research', in: William F. Stone, Gerda Lederer en Richard Christie (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*, New York: Springer-Verlag, p. 47-70

312 , F. (1993), 'The Authoritarian Character from Berlin, Berkeley and Beyond', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*, (New York: Springer-Verlag, p. 22-46, p. 29-31. Meloen, J.D. (1983), *De autoritaire reactie in tijden van welvaart en crisis*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift)

vijanden mee te diskwalificeren. Autoritaire persoonlijkheidskenmerken lijken vooral bij *de ander* voor te komen en zelden bij iemand zelf. De autoritaire persoonlijkheid wordt onder meer gecategoriseerd als neurotisch, antidemocratisch, bevooroordeeld, agressief, conventioneel, laf, rigide, angstig, dogmatisch, dom, onderdanig, despotisch, demagogisch, etc. Kortom: erg veel eigenschappen om in één mens te verenigen.³¹³ Daarmee werd het een nogal rommelig prototype, een karikatuur waaraan allerlei onhebbelijke karakteristieken werden toegeschreven.

Er zijn nog wel pogingen ondernomen om de hypothese verder te ontwikkelen, onder meer in de concepten van Right-Wing Authoritarianism,³¹⁴ Social Dominance Theory,³¹⁵ en het Dual Process Model.³¹⁶ Terugkerend kritiekpunt blijft dat deze modellen meer zijn gericht op sociale attitudes, sociale opvattingen en sociale bevindingen, dan dat zij persoonlijkheidskenmerken aanwijzen. Stellingen als ‘gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de belangrijkste deugden die kinderen moeten leren’ en ‘sommige groepen zijn nu eenmaal niet gelijkwaardig aan andere groepen’ meten attitudes en ideologische opvattingen.³¹⁷ Dit kan weliswaar een voorspeller zijn voor de mate waarin iemand zich aangetrokken voelt tot radicaal- en extreemrechts. Maar

313 Zie onder meer: Masling, J.M. (1954), ‘How neurotic is the authoritarian?’, in: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 49, No. 2, p. 316-318, Oesterreich, D. (2005), ‘Flight into Security: A New Approach and Measure of the Authoritarian Personality’, in: *Political Psychology*, Vol. 6, No. 2, p. 275-298, Melen, J.D. (1991b), ‘Een kritische analyse van veertig jaar onderzoek naar de autoritaire persoonlijkheid’, in: Scheepers, P. en Eisinga, R. (Eds.), *Onderdanig en intolerant: lacunes en controverses in autoritarismestudies*. Nijmegen: ITS

314 Altemeyer, B. (1981), *Right-wing Authoritarianism*, Winnipeg: University of Manitoba Press, Altemeyer, B. (1988), *Enemies of Freedom: Understanding Right-wing Authoritarianism*, San Francisco: Jossey Bass

315 Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. en Malle, B. (1994), ‘Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes’, in: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 67, p. 741-763. Zie ook: Sidanius, J. en Pratto, F. (1993), ‘The dynamics of social dominance and the inevitability of oppression’, in: Sniderman, P. en Tetlock, P. (Eds.), *Prejudice, politics and race in America today*, Stanford: Stanford University Press, p. 173-211, Pratto, F., Stallworth, L.M., en Sidanius, J. (1997), ‘The gender gap: differences in political attitudes and social dominance orientation’, in: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 36, p. 49-68, Sidanius, J. en Pratto, F. (1999), *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*, Cambridge: Cambridge University Press

316 Duckitt (2001), Duckitt en Fisher (2003), Duckitt, J. en Sibley, C.G. (2009), ‘A dual-process motivational model of ideology, politics and prejudice’, in: *Psychological Inquiry*, Vol. 20, No. 2-3, p. 98-109

317 Altemeyer (1998)

op zichzelf zijn ze geen persoonlijkheidskenmerken en ze zeggen ook weinig over waarom iemand toetreedt tot een bepaalde groep.³¹⁸

In dat licht is het idee dat iemands persoonlijkheid de belangrijkste voorspeller is of diegene ook een potentiële fascist of extreemrechtse activist is, onhoudbaar gebleken. Het gebrek aan empirische onderbouwing leidde ertoe dat de theorie van de autoritaire persoonlijkheid in 2001 werd gekwalificeerd als ‘the most deeply flawed work of prominence in political psychology’.³¹⁹

Geen causale relatie, wel observatie

Hoewel causale verbanden niet zijn aangetoond, neemt dat niet weg dat Adorno et al. hun theorie ontwikkelden aan de hand van observaties die zij hadden gedaan ten aanzien van radicaal- en extreemrechtse individuen: mensen met een hang naar een geordende samenleving, waarin regels worden gehoorzaamd en respect hoog in het vaandel staat. Hun observaties kregen bijval in het empirisch onderzoek van de jonge sociaalpsycholoog Michael Billig. Hij publiceerde in 1978 *Fascists: A social psychological view of the National Front*.³²⁰ Met zijn studie leverde Billig tevens kritiek op de theorie van de autoritaire persoonlijkheid – die hij weliswaar prees, maar die volgens hem niet de diversiteit aan activisten binnen radicaal- en extreemrechts verklaarde.

In zijn onderzoek naar leden van het Britse National Front zag Billig een autoritair type en een gewelddadig type activist. Het eerste type, de ‘Authoritarian Man’, lijkt op de potentiële fascist die Adorno et al. omschreven. Een dergelijk persoon koestert een sterk verlangen naar vroegere tijden, waarin iedereen een duidelijke plek heeft in een geordende en overzichtelijke samenleving, en waar mensen hun trots en levensvervulling vinden in hard werken. Billig portretteert hen als bureaucraten met obsessies voor bevelen.

318 Zie onder meer: Duckitt, J. (2001), ‘A Dual-Process Cognitive-Motivational Theory of Ideology and Prejudice’, in: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 33, p. 41-113, Feldman, S. en Stenner, K. (1997), ‘Perceived threat and authoritarianism’, in: *Political Psychology*, Vol. 218, p. 741-770, Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (1993b), ‘The status of authoritarianism’, in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*, New York: Springer-Verlag, p. 229-245

319 Martin, J.L. (2001), ‘The Authoritarian Personality, 50 Years Later: What Questions Are There for Political Psychology?’, in: *Political Psychology*, Vol. 22, No. 1, p. 1-26

320 Billig, M. (1978), *Fascists: A social psychological view of the National Front*, London: Academic Press

Tegelijkertijd merkte Billig op dat hij ook een ander type activist terugzag, namelijk de ‘Man of Violence’. Dit gewelddadige type heeft volgens Billig zelfs een liberale kijk op onafhankelijkheid en zelfontplooiing en ziet niets in het straffen van kinderen of het aanleren van gehoorzaamheid. Zijn extremisme is eerder gebaseerd op de sterke emotionele binding die hij met zijn land of volk voelt. Het feit dat hij zijn emoties niet voldoende kan uiten, maakt hem volgens Billig agressief en gewelddadig.³²¹

Billig was niet voornemens om een geheel nieuwe typologie te ontwikkelen maar wilde inzichtelijk maken dat niet iedereen binnen de extreemrechtse beweging dezelfde beweegredenen heeft. Hij hield er rekening mee dat iemand ook beide typen in zich kon verenigen en dat er mogelijk nog meer typen bestonden. Billig zag een aantal belangrijke tweedelingen: ideologisch orthodox tegenover het ontbreken van een ideologie, respect voor autoriteit tegenover rebellie en hooliganisme, het controleren van emoties tegenover emotionele vrijheid, en voorzichtigheid tegenover roekeloosheid. Helaas ondernam hij hierna geen pogingen om een nieuw theoretisch kader te ontwikkelen voor extreemrechts; slechts in een enkel essay besteedde hij er nog aandacht aan.³²²

Ook de politicoloog Amy-Jane Gielen zag in haar onderzoek naar radicaal- en extreemrechtse jongeren in Almere kenmerken van de autoritaire persoonlijkheid terug.³²³ De jongeren die zij interviewde vonden normen en waarden zeer belangrijk en pleitten voor een kritiekloze onderwerping aan een sterke (nationaalsocialistische) leider. Zij waren aanhangers van complottheorieën en hadden een weinig liberale kijk op Nederland.

Deelconclusie

Hoewel decennialang onderzoek naar de autoritaire persoonlijkheid weinig empirische onderbouwing heeft opgeleverd wanneer het gaat om de vraag waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechtse formaties, schetst de theorie wel een beeld dat van toepassing zou kunnen zijn op een deel van

321 Billig (1978), p. 222-228

322 Billig, M. (1989), ‘Extreme Right: Continuities in anti-Semitic conspiracy theory in post-war Europe’, in: R. Eatwell en N. O’Sullivan (Eds), *The Nature of the Right: European and American Politics and Political Thoughts since 1789*, London: Pinter, p. 147-166, Billig, M. (1995), *Banal Nationalism (Theory, Culture and Society)*, London: Sage

323 Gielen (2008)

de radicaal- en extreemrechtse activisten. Hierbij gaat het om activisten die verlangen naar een geordende samenleving waarin mensen hard werken, respectvol met elkaar omgaan en er strenge straffen gelden voor het niet naleven van regels. Deze hang naar behoudend conservatisme en hiërarchische verhoudingen leidt tot nationalisme en etnocentrisme, omdat er naar een statische samenleving wordt gestreefd die op geen enkele wijze mag worden verstoord of veranderd, en waarbij invloeden van buitenaf per definitie als een dreiging worden gezien. Tegelijkertijd toonde empirisch onderzoek aan dat tegenover deze bureaucraten ook meer gewelddadige activisten stonden, die eerder te linken waren aan rebellie. Daarmee kan 'de autoritaire persoonlijkheid' geen allesomvattende verklaring zijn.

4.2 DE 'ANDER' ALS VIJAND: DE SOCIAL IDENTITY THEORY

Ook sociaalpsychologen bogen zich over de vraag hoe in Europa een klimaat had kunnen ontstaan waarbinnen het nationaalsocialisme voet aan de grond had gekregen. Net als Billig viel het hen op dat er niet zoiets was als één type persoon dat het in zich had om fascist te worden. Om antwoord te geven op de vraag waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts, zochten zij naar verklaringen voor onder meer vooroordelen, stereotypering, racisme, sociale invloeden, onderwerping aan autoriteit, gepolitiseerde identiteiten en groepsverbanden.

Hierbij werd het zwaartepunt bij het groepsproces gelegd en onderzocht in hoeverre gedrag en overtuigingen van individuen veranderen wanneer zij deel uitmaken van een groep. Vanuit de gedachte dat ook groepsvorming en groepsgedrag het individu kunnen beïnvloeden, ontwikkelde de sociaalpsycholoog Henri Tajfel samen met John Turner de *social identity theory*.³²⁴

324 Turner, J.C. (1975), 'Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior', in: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 5, p. 5-34. Tajfel, H. (1978), 'The achievement of inter-group differentiation', in: Tajfel, H. (Ed.), *Differentiation between social groups*, London: Academic Press, p. 77-100. Tajfel, H. en Turner, J.C. (1979), 'An integrative theory of intergroup conflict', in: W.G. Austin en S. Worchel (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*, Chicago: Nelson-Hall, p. 33-48. Tajfel, H. en Turner, J.C. (1986), 'The social identity theory of intergroup behavior', in: Worchel, S. en Austin, W.G. (Eds.), *Psychology of intergroup relations*, Chicago: NelsonHall, p. 7-24. Stets, J.E. en Burke, P. J. (2000), 'Identity theory and social identity theory', in: *Social Psychology Quarterly* (63(3), p. 224-237

Deze theorie biedt inzicht in hoe groepen zichzelf en anderen categoriseren, en hoe dat onder meer leidt tot discriminatie, etnocentrisme, vooroordelen en conflicten tussen groepen. Racisme en xenofobie zijn binnen de *social identity theory* het resultaat van een identificatieproces waarbij de wereld in stereotiepe categorieën wordt opgedeeld, wat leidt tot een gepolitiseerde (nationale) identiteit. Iemand van buiten de eigen categorie wordt daarbij al gauw als inferieur of vijandig beschouwd.

Dit proces verloopt in vier stappen. De eerste stap is zelfcategorisering (zoals: Nederlands, christen, student, arbeider, hetero, etc.), waarmee het individu de eigen sociale omgeving inzichtelijk houdt. Hierbij wordt de wereld ingedeeld volgens 'wij' (de *in-group*) en 'zij' (de *out-group*). Het individu plooit zich naar de groepsnormen voor acceptabel gedrag. Dat leidt tot de tweede stap: sociale identificatie. De identiteit van de groep (waarmee men zichzelf identificeert) wordt overgenomen, men begint zich naar die identiteit te gedragen en koppelt daar zelfvertrouwen en eigenwaarde aan. De derde stap is sociale vergelijking. Om het nieuwe zelfvertrouwen overeind te houden, wordt de groep vergeleken met andere groepen – waarbij de eigen groep er volgens groepsleden altijd beter bij afsteekt. Dit resulteert in de vierde stap: vooroordelen en vijandigheid ten aanzien van de ander. En dat leidt tot etnocentrisme, waarbij er een voorkeur voor de 'eigen' groep is en een afkeer van alles wat daarbuiten valt.³²⁵

Bij conflicten met andere groepen zullen groepsleden geen individuele keuzes meer maken, maar optreden als leden van de groep, waarbij leden van rivaliserende groepen niet meer als individuen worden gezien. Dit draagt bij aan de vorming van vooroordelen, ontmenselijking van vermeende tegenstanders en het gebruik van stereotyperingen.³²⁶ Conflicten met rivaliserende groepen leiden tot een eigen groepsdynamiek, waarin bijvoorbeeld overlopen naar de andere groep als een ernstige vorm van verraad wordt beschouwd.³²⁷ Uiteindelijk zal het individu zich identificeren met een collectieve, gedepersonaliseerde

325 Idem.

326 Korte, R.F. (2007), 'A review of social identity theory with implications for training and development', in: *Journal of European Industrial Training*, Vol. 31, No. 3, p. 166-180

327 Cooper, J. en Fazio, R.H. (1986), 'The formation and persistence of attitudes that support intergroup conflict', in Worchel, S. en Austin, W. (Eds), *Psychology of intergroup relations*, Chicago: Nelson-Hall, p. 183-195, Duckitt, J. en Mphuting, T. (1998), 'Group identification and intergroup attitudes: A longitudinal analysis in South Africa', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 74, No. 1, p. 80-85

identiteit die is gebaseerd op het lidmaatschap van een groep.³²⁸ Daarbij moet worden opgemerkt dat acties niet altijd zijn gericht tegen een specifieke andere groep, maar ook gericht kunnen zijn tegen een breder publiek.³²⁹ In het meest extreme geval, namelijk dat van gewelddadig extremisme, zijn individuen bereid hun eigen wil te onderwerpen aan een collectieve agenda.³³⁰

In andere studies naar de relatie tussen *social identity* en radicalisering kwam naar voren dat ook individuele onzekerheid eraan bijdraagt dat individuen zich gaan identificeren met radicale groepen. Deze groepen zijn aantrekkelijk vanwege hun uitgesproken unieke identiteit, bijbehorende normen en waarden en gedragsregels die zij zelf aan anderen opleggen.³³¹ Vervolgens draagt lidmaatschap van een groep bij aan de vermindering van zelftwijfel, omdat individuen houvast hebben wanneer het gaat om wie zij zijn en hoe zij worden geacht zich te gedragen.

Geen zicht op totstandkoming van groepsconsensus

De *social identity theory* toont aan dat het groepsproces een belangrijke rol speelt in het proces van aansluiting en verlaten van radicaal- en extreemrechts, en bij het ontstaan van gevoelens van onbehagen. Tegelijkertijd moet er bij de *social identity theory* de kanttekening worden geplaatst dat er wordt aangenomen dat er een breed gedragen consensus is onder groepsleden. Maar een dergelijke consensus komt juist tot stand door interne gesprekken en discussie.³³² Zulke

328 Turner, J.C., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S. en Wetherell, M. (1987), *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*, Oxford: Basil Blackwell, Tajfel, H. (1970), 'Experiments of inter-group differentiation', in: *Scientific American*, Vol. 223, p. 96-102, Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. en Bundy, R. (1971), 'Social categorization and intergroup behavior', in: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 1, p. 149-178, Reynolds, K.J., Turner, J.C., en Haslam, S.A. (2000), 'When we are better than them and they worse than us? A closer look at social discrimination in positive and negative domains', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 78, No. 1, p. 64-80, Postmes, T., Baray, G., Haslam, S.A., Morton, T., en Swaab, R.I. (2006), 'The dynamics of personal and social identity formation' in: Postmes, T. en Jetten, J. (Eds), *Individuality and the group: Advances in social identity*, London: Sage, p. 215-236, Reicher, S. (1984), 'The St Paul's riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model', in: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 14, p. 1-21

329 Simon, B. en Klandermans, P. G. (2001), 'Politicized collective identity. A social psychological analysis', in: *American Psychologist*, Vol. 56, p. 319-331

330 Galanter, M. (1999), *Cults: Faith, healing and coercion*, Oxford: Oxford University Press

331 Hogg, M.A., et al. (2007), 'Uncertainty, Entitativity, and Group Identification', in: *Journal of Experimental Social Psychology*, Vol. 43. No. 1, p. 135-142

332 Hoggs, M.A. en Williams, K.D. (2000), 'From I to We: social identity and the collective self', in: *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, Vol. 4, No. 1, p. 81-97

processen zorgen eveneens voor interne conflicten en verdeeldheid en kunnen een groep zelfs splijten wanneer de meningsverschillen te groot zijn.³³³

Hoewel de *social identity theory* van toepassing is op radicale en extremistische groepen (religieus, etnisch, politiek), geeft ze geen expliciet antwoord op de vraag waarom iemand in zijn streven naar een positief zelfbeeld lid wordt van een groep met een overwegend negatief imago – zoals het geval is bij veel radicaal- en extreemrechtse formaties. Daarnaast wordt deze theorie niet enkel toegepast wanneer het gaat om de neiging ergens bij te willen horen (*belonging*) of vanuit gevoelens van onzekerheid of bedreiging. Het is ook mogelijk dat een gevormde collectieve identiteit voortkomt uit verzet of oppositie tegen de gevestigde maatschappelijke instituties (*resistance identity*).³³⁴ Hierbij is de gedeelde identiteit specifiek geënt op een gezamenlijke weerstand tegen machtsstructuren die als onderdrukkend worden beschouwd.

Deelconclusie

Hoewel de *social identity theory* op zichzelf geen sluitende verklaring vormt wanneer het gaat om waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts, toont deze theorie aan dat het groepsproces een belangrijke rol speelt in het proces van aansluiting (en verlaten), gevoelens van onbehagen en bij het overgaan tot geweld ten aanzien van andere groepen om het voortbestaan van de eigen groep te garanderen. Het deel uitmaken van een groep leidt tot de simplistische indeling van de wereld in termen van ‘wij’ versus ‘zij’.

333 Zie: Haslam, S.A., Turner, J.C., Oakes, O.J., McGarty, C. en Reynolds, K.J. (1998), ‘The group as a basis for emergent stereotype consensus’, in: *European Review of Social Psychology*, Vol. 8, p. 203-239, Orfali, B. (2002), ‘La droite de coeur, ses dissensions et ses consensus’, in: *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, Vol. 53, p. 10-19. Orfali analyseerde een scheuring binnen het Front National (FN). Volgens Orfali bleven directe conflicten buiten de partij zolang zij een kleine minderheid in het politieke landschap vormde. Toen omwille van het behalen van politieke successen de sociale representatie van FN normaliseerde en onderwerpen gerelateerd aan fascisme, racisme en antisemitisme liet vallen, leidde dat tot een breuk tussen Jean-Marie Le Pen en Bruno Mégret. Overigens bestaat er ook binnen het onderzoeksveld een brede ontwikkeling van subtheorieën waarin groepsprocessen wel worden meegenomen. Hoggs en Reid besteden aandacht aan de rol van groepsnormen, en waarom sommige individuen binnen de groep meer invloed op de groepsnormen hebben dan anderen. Zie bijvoorbeeld: Hoggs, M.A. en Reid, S.A. (2006), ‘Social Identity, Self-Categorization and the Communication of Group Norms’, in: *Communication Theory*, Vol. 16, p. 7-30.

334 Castells, M. (1997), *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume II: The Power of Identity*, New Jersey: Wiley-Blackwell, p. 8

Toetreding tot een groep komt hierbij voort uit de neiging ergens bij te willen horen, bescherming willen zoeken van de groep na gevoelens van onzekerheid of bedreiging, of uit oppositie tegen gevestigde maatschappelijk instituties en machtsstructuren. Deze inzichten komen impliciet of expliciet terug in verklaringen waarom mensen lid worden van radicaal- en extreemrechtse formaties.

4.3 BEDREIGDE BELANGEN: DE SOCIAALECONOMISCHE BENADERING

Ook sociologen probeerden vanaf de jaren vijftig als reactie op de autoritaire persoonlijkheid verklaringen te zoeken waarom individuen zich aangetrokken voelden tot radicaal- en extreemrechts. Waar de psychoanalytici hen zagen als bureaucraten met een overdreven bewondering voor macht en autoriteit, zagen veel sociologen hen als vreemde en ontwortelde figuren uit de marge van de samenleving, die gevoelens van onbehagen koesterden.³³⁵

Deze uitgangspositie leidde tot de theorie van de bedreigde belangen (*grievance theories*). De opkomst van radicaal- en extreemrechts wordt hierbij verklaard aan de hand van voornamelijk macrostructurele voorwaarden die gevoelens van onbehagen en grieven veroorzaken.³³⁶ Met name in onderzoek naar radicaal- en extreemrechts is er veel aandacht voor ‘anomie’: een (subjectief) gevoel van sociaal disfunctioneren, een gevoel van sociale en politieke machteloosheid waarbij het individu het idee heeft nauwelijks sturing aan zijn eigen leven te kunnen geven, en evenmin zijn er politiek leiders die hem de weg

335 Hoewel deze theorie ook raakt aan die van de ‘Man of Violence’ van Billig is deze voornamelijk geïnspireerd op *Why Men Rebel* van Ted Gurr. Volgens Gurr leidt toegenomen immigratie, werkloosheid en sociaaleconomische deprivatie tot boosheid bij mensen die menen dat ze iets niet krijgen waar zij recht op hebben. Daarbij worden migranten vaak zondebokken. Zie: Gurr, T.R. (1970), *Why men rebel*, Princeton: Princeton University Press

336 Witte, H. de en Klandermans, P. G. (2000), ‘Political racism in Flanders and the Netherlands: explaining differences in the electoral success of extreme right-wing parties’ in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 26, No. 4, p. 699-717. Scheepers, P. Eisinga, R. en Felling, A. (1994), *Het electoraat van extreem-rechts: theoretische verklaringen, empirische bevindingen, conceptualisering en operationalisering*, Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek. De Witte, H. (2001), *Rechts van de democratie: enkele lacunes in onderzoek naar rechts-extremisme opgevuld*. Brussel: Vereniging voor Sociologie.

kunnen wijzen.³³⁷ Vervolgens is er een sociale beweging voorhanden die de woede van het individu kan verwoorden, oorzaken aanwijst en oplossingen heeft. De hang naar radicaal- en extreemrechts is binnen deze theorie een rigide, simpele manier van denken, die het vergemakkelijkt om keuzes te maken in een complexe leefwereld, en een superioriteitsgevoel geeft ten aanzien van de 'ander'.

Bij een onderzoek dat vanaf eind jaren tachtig in Nederland en België werd uitgevoerd, gebruikten onderzoekers een combinatie van de autoritaire persoonlijkheid, de *social identity theory* en de theorie van de bedreigde belangen.³³⁸ Daaruit kwam naar voren dat het etnocentrisme enerzijds wordt beïnvloed door leeftijd, sociale klasse en opleidingsniveau, die zouden bijdragen aan autoritarisme en anomie. Anderzijds speelde volgens de onderzoekers de kerkelijke betrokkenheid een rol. Christelijke gelovigen zouden intoleranter zijn ten aanzien van andere groepen, al werd dat later gefalsifieerd.³³⁹ Een dergelijke intolerantie zou niet voor alle christenen gelden en bovendien moest er gekeken worden naar kerkelijke betrokkenheid, cultureel lokalisme (oriëntatie op de eigen gemeenschap) en sociaal lokalisme (oriëntatie op de eigen buurt). Ook werd de vraag opgeworpen of niet juist autoritarisme en anomie zouden bijdragen aan christelijke intolerantie, in plaats van dat het geloof zelf tot intolerantie leidde.³⁴⁰

337 Srole, L. (1956), 'Social integration and certain corollaries: an explanatory study', in: *American Sociological Review*, Vol. 21, No. 6, p. 709-716. Van de Velde, M. en Pauwels, L. (2010), 'Institutional distrust in Flanders: What is the role of social capital and dimensions of discontent?', in: Cools, M. et al. (Eds), *Safety, societal problems and citizens' perceptions. New empirical data, theories and analysis*, Antwerpen: Maklu, p. 109-133

338 Billiet, J., Eisinga, R. en Scheepers, P. (1992), 'Etnocentrisme in de Lage Landen: opinies over 'eigen' en 'ander' volk in Nederland en Vlaanderen', in: *Sociologische Gids*, Vol. 39, No. 5-6, p. 300-323. Eisinga, R. en Scheepers, P. (1989), *Etnocentrisme in Nederland: theoretische en empirische modellen*, Nijmegen: ITS (proefschrift)

339 Eisinga, R., Felling, A. en Peters, J. (1990), 'Religious beliefs, church involvement, and ethnocentrism in the Netherlands', in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, p. 54-75

340 Billiet et al. (1992), p. 303

Uiteenvallende gemeenschappen

De theorie van de bedreigde belangen werd in de jaren vijftig ook gebruikt om met terugwerkende kracht de opkomst van het fascisme en het nationaalsocialisme in het interbellum te verklaren.³⁴¹ Volgens deze theorie zijn geïsoleerde individuen in sociaal uiteengevallen samenlevingen eerder geneigd etnonationalistische en populistische partijen te steunen omdat zij verlangen naar een leider die hen weer kan binden en hun het gevoel geeft hen te vertegenwoordigen. Onderzoek vanaf de jaren tachtig liet echter zien dat steun voor het fascisme in het interbellum juist het sterkst was geweest binnen hechte gemeenschappen, en dat sociaal geïsoleerde kiezers niet vaker op Hitler hadden gestemd dan anderen.³⁴² Ook kiezers die op relatief nieuwe radicaal-rechtse partijen stemden, bleken niet de geïsoleerde, laagopgeleide individuen die deze theorie voorspelde.³⁴³

341 Hannah Arendt legde een verband tussen enerzijds de opkomst van het fascisme en het nationaalsocialisme, en anderzijds het verlangen naar een totalitaire staat. Volgens haar zijn totalitaire dictaturen het gevolg van een complete sociale *breakdown*. Het omvallen van de natiestaat en de ontbinding van de klassenmaatschappij leidden tot een *mass society* (massamaatschappij) waarbinnen geïsoleerde individuen verlangen naar een totalitaire beweging die hen kan verbinden en politiek vertegenwoordigen. Het uiteenvallen van de natiestaat droeg vervolgens bij aan een verlangen naar een nieuw imperialisme. Arendt baseerde haar theorie deels op de in 1939 overleden Emil Lederer, die vlak voor zijn dood een essay publiceerde over hoe het uiteenvallen van de klassenmaatschappij leidde tot een verlangen naar het deel uitmaken van een sociale groep, en daarmee een cruciale rol speelde bij de opkomst van fascistische bewegingen in Italië en Duitsland. Zie: Arendt, H. (1951), *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace

William Kornhauser schreef in 1959 dat een massamaatschappij kwetsbaar was om af te glijden naar een totalitaire maatschappij omdat individuen zich niet meer vertegenwoordigd voelen door organisaties die opkomen voor hun belangen – waaronder politieke partijen en vakbonden. Om toch het idee te hebben invloed uit te oefenen, zullen zij eerder deelnemen aan directe politieke acties. Zie: Kornhauser, W. (1959), *The Politics of Mass Society*, Glencoe: Free Press

342 Zie onder meer: Hamilton, R.F. (1982), *Who Voted for Hitler?*, Princeton: Princeton University Press. Eatwell, R. (2003), 'Ten theories of the extreme right', in Merkl, P. en Weinberg, L. (Eds.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-first Century*, London: Fran Cass, p. 45-70

343 Eatwell, R. (2005), 'Charisma and the revival of the European extreme right', in: Rydgren, J. (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science, p. 101-120, Fennema, M. (2005), 'Populist parties of the right' in: Rydgren, J. (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science, p. 1-24

Naast autoritarisme, onzekerheid over de economie en sociale isolatie zou ook een gebrek aan onderwijs bijdragen aan iemands bereidheid om lid te worden van een extremistische groepering.³⁴⁴ Daarnaast werd er onder de noemer *working class authoritarianism* gezocht naar verbanden tussen een laag opleidingsniveau en raciale en religieuze vooroordelen.^{345, 346} Hierbij gaat het om raciale vooroordelen die zijn ontstaan door combinaties van een laag opleidingsniveau, economische onzekerheid en familiepatronen, en die leiden tot een intolerantie ten aanzien van andersdenkenden.

Bij de theorie van de bedreigde belangen staat mede centraal dat sympathisanten van radicaal- en extreemrechtse politieke partijen worden gedreven door een gevoel van onbehagen, dat voortkomt uit het idee dat zij het minder

344 Ook Richard Christie en Marie Jahoda probeerden in hun vroege werk een verband te leggen tussen autoritarisme en onderwijs, waarbij zij een sterke relatie vermoedden tussen opleidingsniveau en het omarmen van democratische waarden. Hun bevindingen werden niet geïncorporeerd in een theoretisch kader, maar suggereerden wel dat het gebrek aan steun voor democratie het gevolg is van gebrekkige scholing. Christie en Jahoda (1954). Ook in studies van Meloen (1983, 1993) en Middendorp (1978) werd de relatie gelegd tussen opleidingsniveau en de mate van aanwezigheid van de autoritaire persoonlijkheid, maar deze was in het onderzoek van Christie en Jahoda veruit het hoogst.

345 Het idee dat laagopgeleiden er, in vergelijking met hoogopgeleiden, meer raciale en religieuze voordelen op nahouden en gelijkheidsdenken afwijzen, werd verder uitgewerkt door de Amerikaanse socioloog Martin Lipset, die in 1959 zijn *theory of working class authoritarianism* presenteerde. Lipsets hypothese dat autoritarisme, intolerantie en raciale vooroordelen minder onder hoogopgeleiden voorkwamen, is door verschillende onderzoekers in de jaren zeventig en tachtig succesvol getoetst. Er is echter geen consensus of deze bevindingen Lipsets theorie van het autoritarisme van de arbeidersklasse ondersteunen. Sommige onderzoekers menen dat het opleidingsniveau een indicator kan zijn van iemands autoritarisme; anderen menen juist weer dat een laag opleidingsniveau duidt op sociale ongelijkheid, of vinden dat het opleidingsniveau niets zegt over de sociale klasse waartoe iemand behoort. Zie onder meer: Lipset, S.M. (1959), 'Democracy and Working-Class Authoritarianism', in: *American Sociological Review*, Vol. 24, p. 482-502; Lipset, S.M. (1981), *Political Man: The Social Bases of Politics* (Expanded Edition), Baltimore: Johns Hopkins University Press. Voor een volledige lijst, zie: Houtman, D. (2003), 'Lipset and 'Working-Class' Authoritarianism', in: *The American Sociologist*, Vol. Spring/Summer 2003, p. 85-103

346 Eind jaren zestig deden de sociaal-wetenschappers Gertrude J. Selznick en Stephen Steinberg een onderzoek naar de aanwezigheid van antisemitisme in de Verenigde Staten. Daarin stond onder meer de vraag centraal bij welke sociale klassen dit het meest voorkomt. Ook zij constateerden dat antisemitisme vaker voorkwam bij laagopgeleiden en bij mensen met een lager inkomen, en verklaarden dit vanuit een door lager opgeleiden ervaren frustratie en een gebrek aan culturele verfijning. Selznick, G.J. en Stenberg, S. (1969), *The Tenacity of Prejudice: Antisemitism in Contemporary America*, New York en Londen: Harper & Row

goed hebben in vergelijking met anderen. De term ‘relatief’ is hieraan toegevoegd omdat deze vergelijking niet op feiten is gebaseerd, maar vooral op de eigen waarneming.³⁴⁷

Zo bleek uit een Duitse studie naar skinheads dat de perceptie oneerlijk te worden behandeld door de buitenwereld, een belangrijkere rol speelde dan de daadwerkelijke concrete sociaaleconomische omstandigheden waaronder zij leefden.³⁴⁸ De angst voor economische neergang en het verliezen van status vormt daarbij een mogelijke verklaring voor de steun aan radicaal-en extreemrechts.³⁴⁹

In een onderzoek van Kees van den Bos et al. naar veertien Nederlandse radicaal- en extreemrechtse jongeren (13-21 jaar) uit 2009 kwam eenzelfde beeld naar voren.³⁵⁰ Alle geïnterviewden gaven aan het goed te hebben in Nederland, waardoor onzekerheid een kleinere rol speelde dan de onderzoekers hadden verwacht. Het gevoel dat de eigen groep onrechtvaardig werd behandeld (ten opzichte van groepen met een islamitische achtergrond) en werd bedreigd (door groepen die zich niet zouden aanpassen aan de Nederlandse samenleving) speelde daarentegen juist wel een prominente rol in hun radicalisering. De onderzoekers spreken dan ook vooral van een ‘symbolische dreiging’ waarbij volgens de geïnterviewden de eigen cultuur in het nauw komt door de aanwezigheid van andere culturen. Dit gaat gepaard met een zeer negatieve houding ten aanzien van de ‘out-group’ en het superieur achten van de ‘eigen’ cultuur. De studie van Van den Bos et al. is daarmee een onderzoek waarin inzichten uit de *social identity theory* worden gecombineerd met de theorie van de bedreigde belangen.

347 Zie onder meer: Stephan, W.G. en Stephan, C.W. (2000), ‘An integrated threat theory of prejudice’, in: Oskamp, S. (Ed.) *Reducing prejudice and discrimination*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, p. 23-45

348 Daarnaast concludeerden de onderzoekers dat velen een moeilijke band met hun familie hebben en waren opgegroeid in gezinnen waar er weinig aandacht was voor emoties en communicatie. Daardoor zijn vaardigheden als zelfreflectie en empathie onderontwikkeld, waardoor zij sociaal niet kunnen meekomen. Vaak zijn ze ook geen lid van een sportvereniging, jeugdorganisatie of kerk. Hierdoor is het voor extreemrechtse groepen relatief makkelijk om de familierol over te nemen. Zie: Möller, K., en Schuhmacher, N. (2007), *Rechte Glätzen: rechtsextreme Orientierungs- und Szenezusammenhänge - Eingstiegs-, Verbleibs-, und Ausstiegsprozesse von Skinheads*, Wiesbaden: VS-Verlag

349 Runciman, W.G. (1966), *Relative Deprivation and Social Justice*, London: Routledge & Kegan Paul

350 Bos, K. van den, Loseman, A., en Doosje, B. (2009), *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC

Werkloosheid, verliezers en steun voor radicaal- en extreemrechts

Hans-Georg Betz concludeerde in de jaren negentig dat de steun voor radicaal- en extreemrechtse partijen vooral afkomstig was van kiezers die het idee hebben dat ze niet goed kunnen meekomen en zichzelf als ‘verliezers’ zien.³⁵¹ Zij vormen volgens hem de onderklasse die niet kon meekomen in de moderne tijd, waarin de postindustriële economie steeds meer van burgers en werknemers vraagt. Daarmee zijn de ‘verliezers’ in dit geval vooral de langdurig werklozen en ongeschoolde arbeiders die vrezen voor werkloosheid – hoewel uit latere onderzoeken bleek dat het niet ging om de absolute onderklasse, maar om mensen die net daarboven verkeerden en die nog iets te verliezen hadden.³⁵² Er lijkt hiermee geen relatie te zijn tussen werkloosheid en een stem op radicaal- en extreemrechts.³⁵³

Ook is er evenmin uit empirisch onderzoek een relatie gebleken tussen het aantal migranten in een land en de steun voor radicaalrechtse en

351 Betz, H.G. (1994), *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, London: MacMillan

352 De Duitse politicoloog Michael Minkenberg beschouwt de opkomst van radicaalrechtse partijen als een radicale inspanning om moderne sociale veranderingen terug te draaien, waaronder een groeiende autonomie van het individu en de fragmentering van de maatschappij. Sympathisanten van dergelijke partijen verlangen naar een traditionele rolverdeling en een homogene gemeenschap en voelen zich niet thuis in de moderne, pluriforme, geëmancipeerde samenleving. Lipset deed samen met Earl Raab onderzoek naar extreemrechts in de Verenigde Staten en concludeerde dat de aantrekkingskracht van de beweging groter is onder mensen die dreigen hun status of positie te verliezen, dan op mensen die helemaal niets te verliezen hebben. Zie: Minkenberg, M. (2003), ‘The West European radical right as a collective actor: modeling the impact of cultural and structural variables on party formation and movement mobilization’, in: *Comparative European Politics*, Vol. 1, No. 2, p. 149-170, Minkenberg, M. (2000), ‘The renewal of the radical right: between modernity and antimodernity’, in: *Government and Opposition*, Vol. 35, No. 2, p. 170-188, Lipset, M.L. en Raab, E. (1977), *The Politics of Unreason: Right-wing Extremism in America 1790-1977*, New York: Harper & Row Torchbook

353 Zie onder meer: Ivarsflaten, E. (2005), ‘The vulnerable populist right parties: no economic realignment fueling their electoral succes’, in: *European Journal of Political Research*, Vol. 44, No. 3, p. 465-492, Arzheimer, K. en Carter, E. (2006), ‘Political opportunity structures and right-wing extremist party success’ in: *European Journal of Political Research*, Vol. 45, No. 3, p. 391-418, Lubbers, M., Gijsberts, M., en Scheepers, P. (2002), ‘Extreme right-wing voting in Western Europe’, in *European Journal of Political Research*, Vol. 41, No. 3, p. 345-378, Norris, P. (2005)

extreemrechtse partijen.^{354, 355} Tot slot is er vooralsnog weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen steun voor radicaal- en extreemrechts en het willen verbeteren van de positie van een groep of opkomen voor een bepaalde groep, in plaats van enkel de eigen positie te willen verbeteren of te protesteren tegen de status quo.³⁵⁶

Deelconclusie

De theorie van de bedreigde belangen schetst een uitgangspositie waarin mensen wellicht sneller geneigd zijn zich aan te sluiten bij radicaal- en extreemrechts. Die uitgangspositie bestaat uit een situatie waarin iemand iets te verliezen heeft, zoals een baan of een bepaalde sociaaleconomische status, en tegelijkertijd somber of onzeker is over de toekomst. Dit gaat gepaard met een verlangen naar eerdere tijden (net zoals bij de theorie van de autoritaire persoonlijkheid), met een traditionele rolverdeling en een duidelijke hiërarchie in de samenleving. Maar er zijn weinig ondersteunende data voorhanden dat persoonlijke grieven of de angst voor verlies van de eigen sociaaleconomische positie leidt tot het

354 Kiezers in buurten met veel migranten in Nederland en Denemarken bleken vaker te kiezen voor radicaal-rechtse partijen, maar dit was niet het geval in Oostenrijk, België, Frankrijk en Noorwegen. Zie onder meer: Lubbers et al. (2002), Norris (2005), Rydgren, J. (2006), *Immigration skeptics, xenophobes, or racists? Radical right-wing voting in six West European Countries*, working paper, Department of Sociology, Stockholm University, Rydgren (2007), p. 249-250

355 Socioloog Ruud Koopmans gaat uit van een *opportunity model*, en staft die aanname met cijfers waaruit onder meer blijkt dat hoe groter de invloed van radicaal- en extreemrechtse partijen is, hoe minder er sprake is van extreemrechts geweld. Meer recent poogde Jakob Ravndal te verklaren waarom de radicaal- en extreemrechtse beweging in het ene Noord-Europese land meer prominent aanwezig is en groter is dan in andere landen (hij ontwierp voor Zuid-Europese landen een andersoortig model wegens een eigen geschiedenis met het fascisme en daarmee ook een andere dynamiek). Volgens Ravndal hangt het succes van de radicaal- en extreemrechtse beweging af van de juiste combinatie van drie factoren: *grievances*, *opportunities* en *polarization*. Hoge migratie, lage electorale steun voor (radicaal-rechtse) anti-immigratiepartijen, en een stevige publieke repressie van radicaal-rechtse actoren en standpunten zouden bijdragen aan de steun voor radicaal- en extreemrechts geweld in Noord-Europa. Zie: Koopmans, R. (1995), *A Burning Question: Explaining the Rise of Racist and Extreme Right Violence in Western Europe*, Berlijn: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, p. 34-35, Ravndal (2017)

356 Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., en Bialosiewicz, S. (2012), 'Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review', in: *Personality and Social Psychology Review*, Vol 16, p. 203-232. Guimond, S. (2018), 'Swaying to the Extreme: Group Relative Deprivation Predicts Voting for an Extreme Right Party in the French Presidential Election', in: *International Review of Social Psychology*, Vol. 31, No. 1, p. 1-12

actief worden bij formaties. Evenmin verklaart deze theorie waarom anderen in soortgelijke sociaaleconomische posities juist *niet* toetreden tot radicaal- en extreemrechts, en biedt hij ook geen verklaring voor mensen die in een betere sociaaleconomische positie verkeren en vervolgens *wel* toetreden.

4.4 NET ALS ELKE ANDERE PROTESTBEWEGING: DE SOCIAL MOVEMENT THEORY

Hoewel de eerdergenoemde theorieën van de autoritaire persoonlijkheid, de *social identity theory* en de theorie van de bedreigde belangen interessante uitgangspunten bieden, bleek geen van deze drie theorieën de afgelopen decennia op zichzelf toereikend. Binnen de sociologie is er nog een theorie om radicaal- en extreemrechts activisme te verklaren, al werd hij in het verleden vooral gebruikt voor progressieve protestbewegingen zoals mensenrechtenbewegingen,³⁵⁷ de vrouwenrechtenbeweging,³⁵⁸ de antinucleaire beweging,³⁵⁹ de milieu- en duurzaamheidsbeweging,³⁶⁰ en de vakbond.³⁶¹ Deze bewegingen werden onderzocht aan de hand van de *social movement theory*: een verzameling van sociaal-wetenschappelijke theorieën waarmee onder meer wordt bestudeerd waarom mensen actief worden, hoe ze zich als sociale groep mobiliseren en wat hun doelen kunnen zijn op onder meer sociaal, cultureel en politiek gebied.³⁶²

357 Zie bijvoorbeeld: McAdam, D. (1982), *Political Proces and the Development of Black Insurgency 1930-1970*, Chicago: University of Chicago Press, McAdam, D. (1988), *Freedom Summer*, New York: Oxford University Press, Santoro, W. (2002), 'The Civil Rights Movement's Struggle for Fair Employment: A 'Dramatic Events-Conventional Politics' Model', in: *Social Forces*, Vol. 91, No. 1, p. 177-206

358 Zie bijvoorbeeld: Banaszak, L. (1996), *Why Movements Succeed or Fail: Opportunity, Culture, and the Struggle for Woman Suffrage*, Princeton: Princeton University Press, Costain, A. (1992), *Inviting Women's Rebellion: A Political Process Interpretation of the Women's Movement*, Baltimore: Johns Hopkins University Press

359 Zie bijvoorbeeld: Jopke, C. (1993), *Mobilizing against Nuclear Energy: A Comparison of Germany and the United States*, Berkeley: University of California Press, Meyer, D. (1990), *A Winter of Discontent: The Nuclear Freeze and American Politics*, Santa Barbara: Praeger

360 Zie bijvoorbeeld: Saunders, C. (2013), *Environmental Networks and the Social Movement Theory*, London/New York: Bloomsbury Academic

361 Zie bijvoorbeeld: Klandermans, P. G. (1983), *Participatie in een sociale beweging. Een mobilisatiecampagne onderzocht*, Amsterdam: VU Boekhandel

362 Zie voor een meer volledig overzicht: Della Porta, D. en Diani, M. (1998), *Social Movements: An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing, Klandermans, P. G. en Staggenborg, S. (Eds.) (2002), *Methods of Social Movement Research*, Minneapolis/London: University of Minnesota Press

De *social movement theory* verwerpt het idee dat deelname aan een sociale beweging irrationeel is: activisten nemen deel omdat zij veranderingen willen en omdat het hun iets oplevert, niet omdat zij marginale of geïsoleerde burgers zijn die hun emoties niet onder controle hebben of nadelige persoonlijkheidskenmerken hebben. Deelname aan de beweging is voor hen een rationele en instrumentele keuze.³⁶³

4.4.1 HET LANDENVERGELIJKENDE ONDERZOEK VAN KLANDERMANS EN MAYER

Sociaalpsycholoog Bert Klandermans en politicoloog Nonna Mayer concludeerden eind jaren negentig dat de *social movement theory* niet alleen nuttig is voor het bestuderen van progressieve protestbewegingen, maar dat hij ook een bruikbare theorie vormt voor onderzoek naar radicaal- en extreem-rechts.³⁶⁴ Klandermans en Mayer deden vanaf eind jaren negentig onderzoek naar 150 extreemrechtse activisten in vijf landen (Italië, Frankrijk, België, Duitsland en Nederland). In hun onderzoek naar de motieven van activisten om actief te worden en actief te blijven (waarvan Annette Linden het Nederlandse deel voor haar rekening nam),³⁶⁵ grepen zij deels terug op de *resource mobilization theory* – die ook onder de *social movement theory* valt en een bruikbare theorie vormt voor het verklaren van aansluiting en participatie bij radicaal- en extreemrechtse bewegingen.³⁶⁶

De *resource mobilization theory*, zoals in de jaren zeventig ontwikkeld door Mayer Zald en John D. McCarthy, betekende een omslag in het denken over participatie in sociale bewegingen.³⁶⁷ Deelnemers aan sociale bewegingen

363 Zie onder meer: Oberschall, A. (1973), *Social conflicts and social movements*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, Fireman, B. en Gamson, W.A. (1979), 'Utilitarian logic in the resources mobilization perspective', in: Zald, M.N. en McCarthy, J.D. (Eds), *The dynamics of social movements*, Cambridge: Winthrop Publishing Inc, p. 8-44, McCarthy, J.D. en Zald, M.N. (1976), 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory', in: *American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 6, p. 1212-1241, Kriesi, H.P., Koopmans, R., Duyvendak, J.W. en Giugni, M.G. (1995), *The Politics of New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*, Minneapolis: University of Minnesota Press

364 Klandermans en Mayer (Eds.) (2006b)

365 Linden (2009)

366 Zie onder meer: Tridico, F. (2011), *Social movement theory and far right organizations*, Detroit: Wayne State University Dissertations. Online te lezen via: http://digitalcommons.wayne.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1480&context=oa_dissertations (geraadpleegd op 26 augustus 2017)

werden door hen als rationele actoren gezien, die collectieve belangen en/of identiteiten mobiliseren om (gezamenlijke) doelen te bereiken. Om succesvol te kunnen zijn, heeft een sociale beweging (die uit meerdere organisaties kan bestaan) middelen (*resources*) nodig: mankracht, geld, expertise en netwerken.³⁶⁸

De kritiek op de *resource mobilization theory* is dat sociale bewegingen hiermee verworden tot rationele, doelbewuste organisaties die calculerend beslissingen nemen, waarbij het risico bestaat dat emoties van activisten volledig buiten beschouwing worden gelaten.³⁶⁹ Deels wordt dit ondervangen door de assumptie dat een sociale beweging altijd uit ontevreden mensen bestaat – die onvrede is immers de reden dat ze zich mobiliseren. Klandermans en Mayer ondervingen dit in hun onderzoek door met activisten in levensloopinterviews ook te spreken over hun beweegredenen, verlangens en doelen, waarbij emoties vanzelf ter sprake kwamen.

Een ander kritiekpunt van deze rationele benadering is dat er weinig aandacht is voor de vraag waar bepaalde voorkeuren van individuen vandaan komen.³⁷⁰ Iemand die bij radicaal- en extreemrechts actief wordt, kan bijvoorbeeld ook actief worden vanuit een persoonlijke afkeer ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond, zonder dat hij meteen een bepaald maatschappelijk doel voor ogen heeft. Dat wordt in het onderzoek van Klandermans en Mayer ondervangen door met mensen zelf te praten en hen hierop te laten reflecteren. Hoe zijn zij tot hun denkbeelden gekomen? Wanneer werden zij voor het eerst politiek bewust?

Tegelijkertijd worden ook elementen uit de *social identity theory* gebruikt en is er een ideologische component waarbij wordt gekeken in welke mate er

367 McCarthy, J.D. en Zald, M.N. (1976), 'Resource mobilization and social movements: a partial theory', in *American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 6, p. 1212-1239

368 Kriesi et al. (1995), Oberschall, A. (1973), *Social conflicts and social movements*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, Fireman en Gamson (1979). De mate waarin deelnemers actief worden, wordt door de *resource mobilization theory* verklaard vanuit de kosten-batenanalyse. Anthony Oberschall werkte dit principe verder uit tot de zogeheten 'risico-belonningsratio'. Het idee is dat hoe lager het risico is en hoe hoger de beloning voor het individu of groepsleden als het doel wordt behaald, hoe waarschijnlijker het is dat zij zullen deelnemen aan een sociale beweging (of aan oppositie, protest of rebellie).

369 Jasper, J.M. (1997), *The art of moral protest. Culture, biography and creativity in social movements*, Chicago: University of Chicago Press

370 Zie bijvoorbeeld: Wildavsky, A. (1992), 'Indispensable framework or just another ideology?', in: *Rationality and Society*, Vol. 4, No. 1, p. 8-23

naar denkbeelden wordt gehandeld.³⁷¹ Volgens Klandermans en Mayer zijn er drie soorten motieven waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreem-rechts: instrumenteel (veranderingen willen bewerkstelligen), identiteit (positieve identiteit ontleen aan het behoren tot een groep, de eigen groep willen beschermen) en ideologisch (het vinden van zingeving door het handelen naar eigen denkbeelden, het ondersteunen van het ideologische frame van de formatie waartoe zij toetreden). Daarmee proberen zij in hun model meerdere theoretische verklaringen met elkaar te integreren. Annette Linden, die in het onderzoek van Klandermans en Mayer zoals gezegd het Nederlandse deel deed (waarover later meer), koppelde deze motieven aan vier verschillende ‘typen’ activisten, al gaat het hier eerder om gedeelde ervaringen en overeenkomstige routes van toetreding dan dat er sprake is van uitgewerkte persoonlijkheidstypen.³⁷²

Wisselende uitkomsten

Klandermans en Mayer schetsen met hun instrumentele, identiteits- en ideologische motieven een interessant kader, maar moesten concluderen dat het activisme dermate context-afhankelijk was dat landen nauwelijks met elkaar kunnen worden vergeleken. Bovendien interpreteerden de verschillende onderzoekers hun empirische resultaten op een andere manier.³⁷³

Italiaanse radicaal- en extreemrechtse activisten gaven aan een existentieel verlangen te koesteren om zich aan te sluiten bij een fascistische traditie (al dan niet omdat zij al geboren waren in een fascistisch gezin). In het Franse onderzoek kwam naar voren dat een combinatie van oude tradities en een relatief nieuwe ‘tegencultuur’ ervoor zorgde dat verschillende generaties activisten zich aangetrokken voelden tot het Front National. Bij Vlaamse geïnterviewden

371 Identiteit en ideologie komen vaker in onderzoek naar voren wanneer de *social movement theory* wordt gebruikt voor onderzoek naar radicaal- en extreemrechts activisme. Zo toonden de Italiaanse onderzoekers Pietro Castelli Gattinara en Caterina Froio aan dat politiek geweld van de neofascistische organisatie CasaPound Italia niet alleen een kwestie is van *opportunity*, maar ook terug te voeren is in een zoektocht naar zingeving en het handelen naar een ideologie – die is geconstrueerd door middel van *frames*, narratieven en symbolen. Op die manier is het geweld gerechtvaardigd in termen van autonomie, zelfverwezenlijking en zelfverdediging. Zie: Castelli Gattinara, P. en Froio, C. (2014), ‘Discourses and practices of violence in the Italian Extreme Right: Frames, Symbols and Identity-Building in CasaPound Italia’, in: *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 8, No. 1, p. 154-170

372 Linden (2009). Zowel Klandermans als Linden liet in een gesprek met de onderzoeker weten geen bezwaar te hebben tegen het gebruik van ‘routes’ in plaats van ‘typen’.

373 Klandermans en Mayer (2006b)

werd onderzocht in welke mate het opgroeien in een nationalistische familie tot een andere route naar radicaal- en extreemrechts leidde dan het opgroeien in een gematigde familie (ook met het oog op de jeugdbeweging en vriendschappen). In het Duitse onderzoek stond juist de aantrekkingskracht van een overkoepelende gepolitiseerde nationale identiteit centraal. In het Nederlandse onderzoek van Linden en Klandermans stonden ook verschillende routes centraal, maar lag de nadruk vooral op de stigmatisering die radicaal- en extreemrechtse activisten ervoeren en hoe dat gevolgen had voor hun activisme (bijvoorbeeld wanneer het gaat om terughoudendheid ten aanzien van participatie).³⁷⁴

Hang naar een spannend leven en handhavende overheid

Het theoretische kader van Klandermans en Mayer is zeer bruikbaar, maar gaat voorbij aan empirisch onderzoek waaruit blijkt dat radicaal- en extreemrechtse activisten ook vanuit niet-politieke redenen soms uitkomen bij radicaal- en extreemrechts, zoals een hang naar een avontuurlijk en spannend leven.³⁷⁵ Hoewel deze redenen voor toetreding wel in de verschillende deelonderzoeken van de studie van Klandermans en Mayer worden genoemd en in het interviewmodel terugkomen, hebben zij geen plek in het kader omdat het in geen enkel motief expliciet terugkomt.³⁷⁶ Daarnaast biedt het ideologische motief geen inzicht in hoe mensen tot de denkbeelden zijn gekomen waar zij

374 Linden en Klandermans (2006)

375 Zie onder meer: Bjørge, T. (1997), *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses* (diss. Universiteit Leiden). Blazak, R. (2001), 'White Boys to Terrorist Men: Target Recruitment of Nazi Skinheads', *American Behavioral Scientist*, Vol 44, No. 6, p. 982-1000. Simi, P., Windisch, S., en Sporer, K. (2016), *Recruitment and Radicalization among US Far Right Terrorists*, College Park: START.

Willems, H. (1995), 'Development, Patterns, Causes of Violence against Foreigners in Germany: Social and Biographical Characteristics of Perpetrators and the Process of Escalation', *Terrorism and Political Violence*, Vol. 7, No. 1, p. 162-181. De Waele, M. en Pauwels L. (2015), 'Why do Flemish youth participate in right-wing and disruptive groups?', in: Klein, M. en Esbensen F. (Eds.), *Gang Transitions and Gang Transformations in the International Context*, London: Springer.

376 Klandermans en Mayer vullen de *resource mobilization theory* wel aan met een identiteits- en ideologische component, maar die zijn meer gericht op gevoelens dat de 'eigen' groep wordt bedreigd en dat er moet worden gehandeld naar eigen denkbeelden, dan dat zij ook voorzien in een hang naar avontuur of een zoektocht naar zingeving. Zie: Klandermans en Mayer (Eds.) (2006b).

naar handelen. Er wordt verondersteld dat ze een ideologisch motief hebben, maar het is niet inzichtelijk wat de aanleiding daarvoor is geweest.

Ook op een ander punt doet hun kader niet altijd recht aan de realiteit. Bij de *resource mobilization theory* komt verandering tot stand door middel van politieke oplossingen en het benaderen van instituties, terwijl er ook radicaal- en extreemrechtse formaties zijn die eerder streven naar een brede culturele omslag waarbij gedeelde waarden en ideeën binnen de samenleving veranderen.³⁷⁷ Daarnaast is het leeuwendeel van de 150 geïnterviewde activisten actief bij een radicaal- en extreemrechtse partij. Daarmee is het onderzoek groten-deels beperkt tot geïnterviewden die politieke veranderingen willen bewerkstelligen. Hierdoor is er weinig aandacht voor deelnemers aan andersoortige activiteiten, zoals burgerpatrouilles. Bij burgerpatrouilles willen deelnemers niet zozeer politieke verandering bereiken of de democratie afwijzen, maar zelf optreden omdat zij vinden dat de overheid bestaande wetten niet streng genoeg handhaaft. Deelnemers aan deze burgerpatrouilles erkennen de kaders van de rechtsstaat en zien zichzelf als de handhavers die de orde moeten herstellen.³⁷⁸ Wat hen radicaal- en extreemrechts maakt, is dat zij vervolgens ook bepaalde specifieke etnische en religieuze groepen van de rechtsstaat willen uitsluiten.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat de *social movement theory* vooral van toepassing is op protestbewegingen die zich in de openbaarheid manifesteren. Bij radicaal- en extreemrechts is er soms sprake van geheime en afwijkende subculturen, waarbij deelnemers zich juist aan de samenleving en de institutionele kanalen onttrekken om binnen een geïsoleerd netwerk aan een

377 De Amerikaanse Frank Tridico interviewde voor zijn proefschrift 97 leden van vier geanonimiseerde 'far right'-organisaties. Hij analyseerde de antwoorden zowel met de *new social movement approach* als de *resource mobilization theory*. Waar bij de *resource mobilization theory* verandering tot stand komt door middel van politieke oplossingen en het benaderen van instituties, wordt bij de *new social movement approach* gebouwd aan een brede beweging met gedeelde waarden en ideeën. Tridico concludeerde dat de *resource mobilization theory* in drie van de vier gevallen het meest geschikt was om organisaties te typeren, maar in het vierde geval was de *new social movement approach* het meest geschikt. Zie: Tridico (2011)

378 Bjørge, T. en Mares, M. (Eds.) (2019), *Vigilantism Against Migrants and Minorities*, London: Routledge. Hoewel Kees van den Bos et al. geen onderzoek deden naar specifieke uitingsvormen van radicaal- en extreemrechtse jongeren die willen dat de overheid streng handhaaft, kwam in een onderzoek naar onder meer radicaal- en extreemrechtse jongeren wel naar voren dat ze de gevestigde orde respecteren, al staat die wel ver van hen af en worden straffen veel te laag bevonden. Bos, K. van den, Loseman, A., en Doosje, B. (2009), *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC, p. 68

collectieve identiteit te bouwen (bijvoorbeeld in het geval van neonazi- en skinheadbewegingen).³⁷⁹

4.4.2 HET NEDERLANDSE ONDERZOEK VAN ANNETTE LINDEN

Het Nederlandse deel van het onderzoek van Klandermans en Mayer werd gedaan door Annette Linden. Omdat haar onderzoek het laatste was waarin met tientallen radicaal- en extreemrechtse activisten zelf over hun beweegredenen werd gesproken, zal het in deze deelparagraaf uitgebreider worden behandeld. Hoewel Lindens onderzoek respectievelijk in 2006 en 2009 werd gepubliceerd, hield zij haar interviews in de periode 1996-1999.³⁸⁰ Linden verrichtte veldonderzoek en nam levensloopinterviews af bij 36 Nederlandse radicaal- en extreemrechtse activisten, van wie een aanzienlijk deel actief was in de lokale politiek.

Op basis van de afgenomen levensloopinterviews onderscheidde Linden vier 'typen' activisten: Revolutionairen, Politieke Zoekers, Bekeerlingen en Conformisten. Deze typen zijn slechts indicatief en inductief. Het zijn geen uitgewerkte profielen en er liggen ook geen specifieke persoonlijkheidskenmerken aan ten grondslag. Het is dan ook mede om die reden logischer om van 'routes' te spreken, omdat Linden vooral schetst wat hun uitgangspositie was voordat zij toetraden, hoe zij in contact kwamen met radicaal- en extreemrechts, hoe en waarom zij toetraden en waarom zij vervolgens bleven. In 1999 vroeg Linden de activisten of zij nog steeds actief waren.

Haar onderzoek is vooral verkennend. Het biedt inzicht in verschillende ideologische interpretaties, maar laat eveneens zien hoe het verleden van activisten kan meespelen wanneer het gaat om keuzes en het gedrag in het heden. Ook toont Linden aan dat motieven verschillen naarmate de 'loopbaan-fase' waarin de activist zich bevindt: ieder type maakt per fase (oriëntatiefase,

379 Zie: P. Simi en R. Futrell (2004), 'Free spaces, collective identity and the persistence of U.S. White Power Activism', in: *Social Problems* (Vol. 51, No. 1, p. 16-42). Zij wijzen erop dat veel van hun geïnterviewden een dubbelleven leiden en enkel hun ideeën uiten in besloten kring. De subcultuur van skinheads en white power- bewegingen staat in meer studies centraal, zie bijvoorbeeld T.S. Brown (2004), 'Subcultures, Pop Music and Politics: Skinheads and 'Nazi Rock' in England and Germany', in: *Journal of Social History* (38(1), p. 157-178). K. Borgeson (2003), 'Culture and Identity among Skinhead Women', in: *Michigan Sociological Review* (17, p. 99-118). R. McVeigh (2009), *The Rise of the Ku Klux Klan: Right-Wing Movements and National Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press

380 Linden en Klandermans (2006), Linden (2009)

toetreding, continuering en eventueel exit) verschillende processen door en geeft een andere betekenis aan zijn of haar activisme. Daarmee slaagt Linden erin om een diversiteit aan drijfveren te laten zien, waarbij de routes corresponderen met zekere uitgangsposities en motieven – al gaf Linden aan dat dit vooral was gebaseerd op de grootste gemene deler.

Motieven: instrumenteel, identiteit en ideologie

Net als Klandermans en Mayer duidde Linden drie verschillende motieven aan: instrumentaliteit, identiteit en ideologie. Deze motieven spelen alle drie een rol in iemands bewuste of onbewuste keuze om actief te worden en actief te blijven.

Bij het *instrumentele motief* worden mensen actief omdat ze geloven dat ze hun sociale en politieke omgeving kunnen veranderen. Vervolgens hebben zij de middelen (*resources*) en de mogelijkheden (*opportunities*) om die veranderingen te realiseren (baten), zonder dat zij daar persoonlijk een al te hoge prijs voor betalen (kosten). Daarnaast kunnen er nog baten zijn zoals een carrière binnen de beweging.

Omdat sociale bewegingen hun doelen vaak alleen op de lange termijn halen (en soms zelfs helemaal niet), moet er een ander motief zijn waarom mensen actief worden en blijven. Geïnspireerd door de eerdergenoemde *social identity theory* (zie hoofdstuk 4.2) werd het identiteitsmotief het tweede motief. Hiermee wordt de toegevoegde waarde van het onderdeel zijn van een groep aangeduid. Mensen treden toe omdat ze voelen dat de ‘eigen’ groep wordt bedreigd, het lidmaatschap van een groep geeft hun zowel een identiteit als vriendschap en een vertrouwd gevoel (*belonging*), omdat zij zich omringen met gelijkgestemden, en bovendien kunnen ze een positieve identiteit aan hun activisme ontleen.

Tot slot is er nog een ideologisch motief. Sociale bewegingen spelen een belangrijke rol wanneer het gaat om de verspreiding van ideeën en waarden. Bij het ideologische motief wordt ervan uitgegaan dat mensen toetreden tot een sociale beweging omdat zij een deel van de boodschap ondersteunen en omdat het activisme hun zingeving biedt: zij handelen immers zoals zij menen te moeten handelen, op basis van eigen ideeën en waarden. Daarnaast geeft hun deelname hun de mogelijkheid om hun denkbeelden te uiten en hun stem te laten horen, vaak in de vorm van emoties of narratieven.

De drie motieven zijn dus instrumenteel (willen veranderen van sociale en politieke omgeving), identiteit (willen optreden als leden van een groep) en

ideologie (verspreiding van en handelen naar eigen ideeën en waarden).³⁸¹ Hierbij kan ‘zingeving’ zowel een instrumenteel motief zijn, als een identiteitsmotief of een ideologisch motief. Het bewerkstelligen van politieke veranderingen kan bijvoorbeeld als instrumenteel motief zingeving bieden. Bij een identiteitsmotief valt te denken aan een positieve identiteit die wordt ontleend naar aanleiding van het opkomen voor de eigen groep, terwijl bij een ideologisch motief zingeving gevonden wordt in ‘oprecht in het leven staan’ door te handelen naar eigen denkbeelden.

Dat deze indeling op het gebied van zingeving soms ingewikkeld toe te passen is, blijkt ook wanneer andere onderzoekers onder andere noemers dezelfde motieven zeggen te gebruiken. Het instrumentele motief komt bij Demant et al. terug als ‘reactie op ervaren onrecht’, het identiteitsmotief als ‘behoefte aan binding’ en het ideologische motief als ‘behoefte aan zingeving’.³⁸² Dit laat zien dat scherpe scheidslijnen tussen motieven soms lastig te trekken zijn en de werkelijkheid meer diffuus kan zijn.

Revolutionairen, Politieke Zoekers, Bekeerlingen en Conformisten

Als gezegd, Linden duidde in haar onderzoek vier routes aan die correspondeerden met verschillende motieven. Zij werkte die routes echter niet systematisch uit, waardoor haar onderzoek vooral descriptief van aard is en de motieven niet altijd even expliciet worden geïndiceerd. Om die reden wordt in deze deelparagraaf getracht haar beschrijvingen schematisch weer te geven.³⁸³

381 Het instrumentele motief is gebaseerd op de *resource mobilization theory* en gaat uit van een rationele keuze. Het identiteitsmotief komt voort uit de *social identity theory* waarbij het willen behoren tot een groep centraal staat (omdat de ‘eigen groep’ wordt bedreigd of vanuit een zeker verlangen naar *belonging*). Het ideologische motief is gebaseerd op literatuur dat sociale bewegingen ook zorgen voor cultuur, betekenis, narratieven, morele rede, emoties en sociale cognitie. Zie ook: Klandermans, B. (2013), ‘Motivation and Types of Motives (Instrumental; Identity, Ideological Motives)’, in: Snow, D., Della Porta, D., Klandermans, P. G., McAdam, D. (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of social and political movements*, Hoboken: Wiley-Blackwell, p. 778-780. Zie ook paragraaf 4.4

382 Demant et al. (2008), p. 102. Buijs, F., Demant, F., Hamdy, A. (2006), *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press. Sloodman, M. en Tillie, J. (2006), *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES

383 De gepresenteerde schema’s zijn voor feedback tevens voorgelegd aan Klandermans en Linden.

Revolutionairen

De Revolutionairen doen denken aan de eerdergenoemde ‘Man of Violence’ van Billig (zie hoofdstuk 4.1).³⁸⁴ Zij zijn op jonge leeftijd aan het provoceren en bevinden zich in een subcultuur waarin het draaide om provocerend gedrag en gewelddadige confrontaties met rivaliserende groepen (vaak ging het om groepen met een migratieachtergrond). De maatschappelijke afkeer zorgt voor een toenemend fanatisme. Daarnaast krijgen zij vaak interesse in een grotere strijd omdat zij of een leidersrol hadden, of omdat zij een interesse hadden in geschiedenis. Eenmaal actief geworden hebben ze vaak een duidelijk doel (‘een blanke natiestaat’ en een revolutie), waarbij zij zich ook richten op het rekruteren van nieuwe aanwas. Voor velen is hun activisme een hoger doel. In de verschillende fases zijn hun motieven als volgt:

Figuur 4.1 Motieven van Revolutionairen per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN ACTIVISME)	Spannend leven, provoceren	Schoppen tegen de ‘gevestigde orde’ (school en maatschappij)	N.v.t.
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Provoceren met een groep ten aanzien van zelfgekozen politieke tegenstanders	Cultiveren van ‘wij-zij-gevoel’, verbroedering als gevolg van geweld- dadige confrontaties	Verdiepen zich in het gedachtegoed om grip te krijgen op de materie van hun subcultuur, en om te kunnen provoceren.
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN, CONTINUERING)	Streven naar nazis- tische revolutie en totalitair regime door middel van politieke participatie	Activisme wordt levenswijze, gevoel van voldoening en zingeving	Levensstijl creëren op basis van ideologie, denkbeelden en levensstijl overdragen aan nieuwe rekruten

Hierbij valt op dat Linden het willen leiden van een spannend leven als instru-
menteel motief aanmerkt, hoewel het weinig van doen heeft met het willen
bewerkstelligen van politieke veranderingen. Het motief wordt hier ingevuld

384 Billig (1967)

vanuit de gedachte dat het ook een individueel doel kan zijn om een spannend leven te creëren.

Politieke Zoekers

In tegenstelling tot Revolutionairen zijn Politieke Zoekers juist op zoek naar politieke oplossingen. Zij zijn in sociaaleconomisch opzicht succesvol, maatschappelijk geëngageerd en vormen vaak voor anderen een aanspreekpunt. In die hoedanigheid willen ze problemen onder de aandacht brengen en politiek en bestuur sommen met een oplossing te komen. Vaak proberen ze dit eerst via lokale en landelijke partijen, maar ze vinden daar geen politiek thuis, komen niet verder en zoeken hun heil bij radicaal- en extreemrechts nadat zij teleurgesteld zijn geraakt in politieke oplossingen. Ze hopen daar bredere steun te krijgen en tegelijkertijd hebben ze de ambitie om binnen de beperkte ruimte die ze hebben de radicaal- en extreemrechtse beweging te helpen om hun boodschap beter te formuleren (en de discussie meer hun kant op te buigen). Politieke Zoekers zien zichzelf als de aangewezen personen om het Nederlandse volk min of meer te redden en hebben een duidelijk doel: een homogeen cultureel land waarin mensen respectvol en beleefd met elkaar omgaan, waar de overheid goed voor haar burgers zorgt en waar wetten streng worden gehandhaafd. In deze route komen duidelijk elementen van de autoritaire persoonlijkheid terug. Volgens Linden hebben zij de volgende motieven:

Figuur 4.2 Motieven van Zoekers per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN ACTIVISME)	Zoeken naar een podium om erkenning te krijgen, waar ze hun visie op de samenleving kunnen uitdragen	Verkrijgen van status, voelen zich aangetrokken tot leiders van radicaal- en extreemrechtse politieke partijen	Vaderlandsliefde uitdragen
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Positie verwerven bij een politieke partij, die als instrument dient voor het realiseren van hun persoonlijke missie en politieke ambities	N.v.t.	Vaderlandsliefde vertaalt zich naar nationalisme
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN EN CONTINUERING)	Als politicus status verkrijgen, erkenning voor hun visie krijgen, willen problemen voor 'de gewone man' oplossen	Zien zichzelf als redder van het Nederlandse volk	Nationalisme, opkomen voor het collectieve belang van de Nederlandse bevolking

De Politieke Zoekers in Lindens onderzoek konden hun denkbeelden niet uiten bij gevestigde politieke partijen en hadden zich daarom tot radicaal- en extreemrechtse politieke partijen gewend. Door de in hoofdstuk 3 geschetste veranderende context is het een interessante vraag in hoeverre er vanaf 2015 ruimte is voor politieke standpunten die tegen radicaal- en extreemrechts gedachtegoed aanleunen.

Bekeerlingen

Net als Politieke Zoekers willen ook Bekeerlingen het liefst de politiek aanspreken, maar in hun geval is het omdat zij vinden dat zij in de steek zijn gelaten door de overheid, die te weinig doet voor 'de hardwerkende Nederlander' die aan alle kanten wordt uitgeknepen. Ze komen vaak uit de lagere sociale klassen, zien hoe zichzelf en de mensen om hen heen zich door het leven heen worstelen,

terwijl ze in de media vernemen dat migranten aan alle kanten worden geholpen. Bekeerlingen willen inspringen waar de overheid het volgens hen laat afweten en dromen van een stevige overheid die goed voor haar burgers zorgt en een hard beleid voert ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond. Ze hebben doorgaans geen interesse om in de politiek te gaan, maar willen wel iets doen en wenden zich daarom tot radicaal- en extreemrechts. Ze zien andere activisten al gauw als geestverwanten, waardoor ze zich er onmiddellijk thuis voelen, vriendschappen sluiten en veel meer activiteiten op zich nemen dan ze aanvankelijk van plan waren. Ze hebben weinig op met ideologie, al vinden ze het wel prettig dat radicaal- en extreemrechtse formaties hun woede verwoorden. Hun motieven zien er als volgt uit:

Figuur 4.3 Motieven van Bekeerlingen per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN HET ACTIVISME)	Gehoord worden en steun krijgen voor het onrecht dat hun is aangedaan	Opkomen voor 'de hardwerkende Nederlander' die de dupe is van de overheid, en voor de zwakkeren in de samenleving	Voelen zich aangetrokken tot populistische en etnocentrische sentimenten van radicaal- en extreemrechtse partijen
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Partij als instrument om onvrede om te zetten in concrete hulp, de situatie voor anderen verbeteren	Sterke identificatie met andere activisten van radicaal- en extreemrechtse partijen, en sterke identificatie met 'de hardwerkende Nederlander' en gedupeerden waarvoor zij menen op te komen	Het vinden van rationele verklaringen voor het persoonlijk conflict dat ze hebben meegemaakt, en de door hen gevoelde onvrede
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN EN CONTINUERING)	Het politiek vertegenwoordigen van mensen die door de overheid worden gedupeerd, en het collectief belang van 'de hardwerkende Nederlander'	Sterke verbondenheid met andere politici van radicaal- en extreemrechtse partijen, al dan niet als gevolg van sociaal isolement	Politiek profileren van eigen overtuigingen, ook in de hoop om tegengeluid te geven aan de soms nationaal-socialistische ideeën van anderen binnen hun partij

Opvallend is dat in Lindens onderzoek Bekeerlingen doorgaans moeite hadden met het nationaalsocialisme van de anderen bij wie zij zich aansloten. Dat was voor veel Bekeerlingen ook een reden om de beweging na enige tijd weer te verlaten.

Conformisten

Tot slot destilleerde Linden de route van de Conformisten. Hoewel zij voorafgaand aan hun activisme zeker onvrede voelden of ideeën hadden over kwesties als migratie, worden zij pas actief wanneer een bekende hen meeneemt naar de radicaal- en extreemrechtse beweging. Ze laten anderen hun route en positie bepalen en hebben doorgaans zelf geen verklaring waarom ze juist bij een bepaalde formatie zitten of een bepaalde ideologie zijn gaan aanhangen: ze zijn erin gerold en slaan de fase van toetreding min of meer over. Eenmaal na toetreding sluiten zij ook vriendschappen met anderen, waardoor hun loyaliteit breder wordt dan enkel aan de persoon met wie zij aanvankelijk omgingen.

Figuur 4.4 Motieven van Conformisten per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN ACTIVISME)	Het in stand houden van een relatie	Ondersteunen van bekenden	N.v.t.
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Het in stand houden van een relatie	Ondersteunen van bekenden en de partij waartoe die bekenden behoren	Verdiepen zich in de ideologie van degene die ze kennen
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN EN CONTINUERING)	Het verwoorden van hun standpunten in de politieke arena	Ondersteunen van bekenden en de partij waartoe die bekenden behoren	Volgen van ideologie van degene die ze kennen

De Conformisten in Lindens onderzoek waren vaak tegen hun zin betrokken geraakt. Door de snelle groei van het aantal zetels van radicaal- en extreemrechtse partijen in de jaren negentig en het negatieve imago was het een

uitdaging om die zetels te vullen. Conformisten bleken vanwege de persoonlijke relatie trouwe krachten, die minder snel geneigd waren om hun activisme te staken en bovendien geen bedreiging vormden voor de leiding omdat ze weinig ambitie hadden. Alle geïnterviewde vrouwen in Lindens onderzoek waren actief geworden via de route van de Conformisten: zij wilden graag hun partner helpen.

Deelconclusie

Linden, Klandermans en Mayer poogden elementen uit de *social movement theory* te combineren met aspecten van de *social identity theory* en het handelen op basis van ideologische denkbeelden. Tegelijkertijd lijkt hun kader ook onvolledig te zijn in relatie tot de praktijk. Hoewel zij in hun interviewmodel wel degelijk aandacht hebben voor de totstandkoming van politieke voorkeuren, komt dit aspect bijvoorbeeld niet terug in de motieven om actief te worden bij radicaal- en extreemrechtse formaties. Daarnaast is hun theorie gestoeld op het idee dat het hier gaat om sociale bewegingen die zich in de openbare ruimte manifesteren en politieke veranderingen willen afdwingen, terwijl er binnen radicaal- en extreemrechts ook formaties zijn die een cultuuromslag nastreven, of die juist harde handhaving van wetten willen, of juist aantrekkelijk zijn vanwege een afwijkende subcultuur.

4.5 TOONAANGEVENDE EMPIRISCHE ONDERZOEKEN ZONDER VASTOMLIJNDE THEORIE

Als gezegd, bestaande theorieën over deelname aan radicaal- en extreemrechts vormen een veelvoud aan verklaringen waarbij onderzoekers van verschillende disciplines weinig op elkaar hebben gereageerd en weinig pogingen ondernamen om tot een geïntegreerd model te komen of meerdere verklaringen in hun theorieën te verwerken. Daartegenover staan onderzoekers die hun verklaring voor toetreding tot radicaal- en extreemrechts baseren op zeer uitgebreid empirisch onderzoek, maar tegelijkertijd slechts beperkt of losjes een theoretisch kader toepassen. In de volgende deelparagrafen zullen relevante inzichten uit deze studies aan bod komen wanneer het gaat om toetreding tot radicaal- en extreemrechts.

Bekering en conformisme: vrouwen bij de Ku Klux Klan

De eerdergenoemde Amerikaanse Kathleen Blee vond dat onderzoek naar racistische organisaties vooral gericht was op mannelijke deelnemers. Aan de hand van levensloopinterviews deed zij onderzoek naar waarom juist vrouwen waren toegetreten tot de Amerikaanse Ku Klux Klan (KKK).³⁸⁵ Volgens Blee was vrijwel niemand toegetreten op basis van een langgekoesterde gedeelde ideologie. De vrouwen uit haar onderzoek omarmden racistische denkbeelden pas na toetreding, als consequentie van een racistische identiteit die zij zichzelf hadden aangemeten. Toetreding tot de KKK was meestal een direct gevolg van contact met iemand die er al bij zat, hoewel er verschillen waren in de relatie die ze tot diegene hadden (hechte band of niet) en hoelang ze diegene al kenden.

Daarbij schetst Blee twee routes. Allereerst zijn er vrouwen die toetreden na gevoelens van onvrede en de overtuiging onjuist te zijn behandeld. Veel van hen treden toe omdat zij (al dan niet met hun gezin) bescherming zoeken ten aanzien van een vijandige buitenwereld.³⁸⁶ Deze vrouwen zijn op zoek naar betekenis, voelen zich kwetsbaar na negatieve ervaringen en zijn om die reden ontvankelijk voor een racistische boodschap. Blee vergelijkt het proces van toetreding met een bekering, waarbij vrouwen vanuit hun eigen wereld toetreden tot een nieuwe omgeving die qua zingeving en betekenis diametraal afwijkt van hun eerdere leven – maar die zij wel als nieuw dogma omarmen. Linden baseerde hierop deels haar route van de Bekeerlingen.³⁸⁷

Ook interviewde Blee vrouwen die actief waren geworden zonder dat ze het echt doorhadden, bijvoorbeeld omdat ze een partner, vriend of familielid wilden helpen door koffie te zetten voor een vergadering of folders te vouwen. Deze vrouwen waren weinig positief over de eigen participatie en zagen zichzelf soms als slachtoffers van de situatie. In de praktijk resulteerde dit in een selectieve aanvaarding van de ideologie, of een bewuste afstand ten aanzien van de KKK.

Het onderzoek van Blee toont aan dat er voor de vrouwen die zij interviewde twee verschillende routes zijn wanneer het gaat om toetreding tot radicaal- en extreemrechts – die ook terugkomen in het onderzoek van Linden wanneer zij de routes van Bekeerlingen en Conformisten beschrijft.³⁸⁸ Voor sommige geïnterviewden vormde het startpunt voor hun zoektocht naar

385 Zie: K. Blee (1996), 'Becoming a racist. Women in contemporary Klu Klux Klan and neonazi groups', in: *Gender & Society* (10 (6), p. 680-702). K. Blee (2002), *Inside organized racism: Women in the hate movement*, Berkeley: University of California Press.

386 Blee (2002), p. 26

zinggeving dat zij een onvrede voelden, al konden ze die niet altijd onder woorden brengen. Anderen hadden juist een ingrijpende persoonlijke ervaring meegeemaakt zoals een auto-ongeluk of een aanranding, waarna zij in een zoektocht naar zinggeving ontvankelijk bleken voor een racistische boodschap. Hun toetreding vormde een mogelijkheid om actief etnische groepen op afstand te houden die zij als bedreigend ervoeren.

Het nadeel van Blee's onderzoek is dat het vooral routes beschrijft van vrouwen, terwijl het niet ondenkbaar is dat dergelijke routes en motieven ook voor mannen zouden kunnen gelden. In een studie naar hoe mensen bijvoorbeeld betrokken raken bij de English Defence League (EDL), wordt ook de route van 'beking' genoemd. Hierbij wordt bedoeld op mensen die nooit eerder bij radicaal- en extreemrechts hebben gekeken, maar die soms wel een voorgeschiedenis hebben van maatschappelijke betrokkenheid of die zich marginale figuren voelen. Toetreding tot de EDL geeft hun een 'heroïsche identiteit', waarbij toetreding ertoe leidt dat de eigen rol van underdog kan worden getransformeerd naar die van antagonist.³⁸⁹

Identiteit, vriendschap, veiligheid en opwinding

Tore Bjørge deed vanaf de jaren negentig specifiek onderzoek naar racistische geweldplegers in Noorwegen, Zweden en Denemarken, waarbij hij ook keek naar redenen van toetreding tot radicaal- en extreemrechtse formaties.³⁹⁰ Bjørge combineerde verschillende invalshoeken, waarbij hij ideologische overwegingen en sociaalpsychologische motieven naast elkaar legde – al concludeerde hij dat ideologie een ondergeschikte rol speelt.³⁹¹

387 Linden (2009)

388 Linden (2009)

389 Dit onderzoek brengt in kaart hoe activisten betrokken zijn geraakt bij de EDL, maar het is vooral gericht op hun herkomst (sociale geografie) en het eerste contact. Aan de motieven van deze activisten wordt door de onderzoeker geen aandacht besteed. Om die reden is deze studie grotendeels buiten beschouwing gelaten. Zie: Busher, J. (2016), *The making of Anti-Muslim Protest. Grassroots Activism in the English Defense League*, New York: Routledge, p. 41, p. 62

390 Bjørge, T. (1997), *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses* (diss. Universiteit Leiden). Bjørge, T. (2002a), *Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups*, Oslo: Norwegian Institute of International Affairs

391 Ook Klaus Wahl concludeerde dat racistische geweldplegers doorgaans hun geweldsdaaden vaak achteraf pas rechtvaardigen met racistische ideologieën. Zie: Wahl, K. (2003), *Skinheads, Neonazis, Mitläufer. Täterstudien und Prävention*. Opladen: Leske + Burdrich

Bjørgo zag verschillende redenen en combinaties van redenen waarom mensen toetreden: 1) ideologie en politieke denkbeelden, 2) provocatie en boosheid, 3) zoeken van bescherming, 4) kortdurende nieuwsgierigheid, 5) hang naar avontuur en spanning, 6) bewondering voor geweld, wapens en uniformen, 7) jeugdige rebellie en afzetten tegen de samenleving, 8) zoeken naar substitutfamilie en vaderfiguur, 9) zoeken naar vrienden en een gemeenschap, en 10) zoektocht naar status en identiteit.

Uit de interviews die hij afnam bleek dat de meeste jongeren zich niet bij een racistische groep aansloten omdat zij het gedachtegoed deelden – pas na toetreding omarmden zij geleidelijk de ideologie van de groep. Toetreding leverde hun onder meer identiteit, vriendschap (gemeenschapszin) veiligheid en opwinding, maar de meeste nieuwkomers vertrokken na een korte periode weer. Degenen die wel bleven ondergingen twee gelijktijdige en elkaar versterkende processen: intreding en socialisatie in een nieuwe gesloten gemeenschap, en het verliezen en verbreken van banden met de gemeenschap daarbuiten (al dan niet als gevolg van stigmatisering).³⁹²

In het onderzoek van Bjørgo worden jongeren actief bij radicaal- en extreemrechts omdat zij een bepaalde sociale en psychologische behoefte willen bevredigen. Vervolgens verlaten zij de groep vaak om dezelfde reden. Ook Bjørgo beschouwt in zijn onderzoek radicaal- en extreemrechts als een sociale beweging, die voorziet in een bepaalde behoefte (vraag en aanbod).

Zijn bevindingen worden onder meer ondersteund in het onderzoek van Michael Kimmel, die voormalige Zweedse neonazi's interviewde over de aantrekkingskracht van de beweging.³⁹³ Volgens Kimmel voelden velen zich in hun tienerjaren vervreemd en ontmand, al dan niet als gevolg van zwakke familiebanden of pestgedrag. Neonazi-groepen boden hun een masculiene identiteit, gemeenschapszin en zingeving. Dat geldt ook voor het Duitse onderzoek van Carsten Wippermann, Astrid Zarcos-Lamolda en Franz Josef Krafeld die 73 interviews hielden voor hun in 2002 gepubliceerde onderzoek naar de leefwereld van radicaal- en extreemrechtse jongeren.³⁹⁴ Jongeren traden volgens

392 Bjørgo wees push- en pullfactoren aan, maar alleen wanneer het ging om de keuze om de groep te verlaten. Derhalve zijn deze factoren buiten beschouwing gelaten. Zie: Bjørgo (1997)

393 Kimmel, M. (2007), 'Racism as Adolescent Male Rite of Passage', in: *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 36, No. 2, p. 202-218

394 Wippermann, C., Zarcos-Lamolda, A., Krafeld, F.J. (2002), *Auf der Suche nach Thrill und Geborgenheit. Lebenswelten rechtsradikaler Jugendlicher und neue pädagogische Perspektiven*, Opladen: Leske + Budrich

hen toe tot radicaal- en extreemrechts vanuit zowel een hang naar avontuur als een behoefte aan steun die zij niet van hun familie kregen. Daarbij vormen neonazi-groepen een aantrekkelijk alternatief: ze geven jongeren plezier, zekerheid en sociale erkenning. Provocatieve acties en geweld hebben daarbij een tweevoudig doel: enerzijds geven ze geïnterviewden een enorme kick en bevredigen ze de hang naar een spannend leven, anderzijds versterken ze de gemeenschapszin en het onderlinge groepsgevoel.

Omgevingsfactoren, socialisatie, persoonlijke dynamiek en gezinsdynamiek

Hilary Pilkington deed recent onderzoek naar hoe mensen actief werden bij de English Defence League (EDL).³⁹⁵ Bij het verklaren van toetreding tot radicaal- en extreemrechts borduurt Pilkington voort op het Nederlandse onderzoek van Linden en Klandermans, en het werk van de eerdergenoemde Kathleen Blee. Pilkington vond de routes die Linden schetste nuttig (hierbij gaat het om de routes die in Lindens eigen onderzoek terugkomen, en tevens in het onderzoek dat ze samen met Klandermans deed), maar vond wel dat deze te zwaar werden aangezet.³⁹⁶

Zo schetsen Linden en Klandermans, ondersteund door het onderzoek van Blee, dat bij de Bekeerling een levensveranderend moment ten grondslag ligt aan toetreding tot radicaal- en extreemrechts, terwijl Pilkington in haar onderzoek zag dat een dergelijk sleutelmoment ontbrak, of dat het samenviel met een al langer aanwezige onvrede. Een ander kritiekpunt van Pilkington is dat ze ook een combinatie van verschillende routes terugzag, in plaats van enkel de gestandaardiseerde routes van Linden en Klandermans.³⁹⁷

Pilkington ging niet zozeer uit van motieven, maar probeerde toetreding te verklaren aan de hand van omgevingsfactoren, socialisatie, persoonlijke dynamiek en gezinsdynamiek. Bij omgevingsfactoren zag zij bij haar respondenten een sluimerende onvrede die ertoe leidde dat zij sociale-mediapagina's van de EDL opzochten en propaganda consumeerden. Die onvrede werd vaak ingegeven doordat de geïnterviewden een gevoel van onbehagen koesterden ten aanzien van multiculturele invloeden in hun leefomgeving en wilden vasthouden aan

395 Pilkington, H. (2016), *Loud and proud: passion and politics in the English Defence League*, Manchester: Manchester University Press

396 Linden (2009), Linden en Klandermans (2006)

397 Pilkington (2016), p. 74-75

hun eigen monocultuur – al maakten sommigen een uitzondering wanneer het ging om spelers met een migratieachtergrond in hun favoriete voetbalteam.

Wanneer het om socialisatie ging, onderzocht Pilkington hoe de geïnterviewden betrokken raakten bij de EDL. Voor een deel gold dat zij al langer actief waren binnen radicaal- en extreemrechts (continuïteit). Opvallend is dat voor een aanzienlijk deel van haar geïnterviewden gold dat ze niet betrokken waren geraakt doordat ze met iemand meegingen die ze al kenden, maar op eigen initiatief contact zochten.³⁹⁸ Enkelen traden toe omdat ze een substituut zochten nadat ze niet meer bij hun favoriete voetbalclub mochten kijken (wegens wangedrag), anderen hadden een achtergrond in het leger en waren op zoek naar een omgeving die hun een soortgelijk gevoel kon bieden: een combinatie van nationalisme en solidariteit.

Voor wat betreft de persoonlijke dynamiek en de familiedynamiek concludeerde Pilkington dat veel geïnterviewden op jonge leeftijd zich al onveilig voelden. Dit werd onder meer veroorzaakt door een gewelddadige opvoeding, seksueel misbruik (door bekenden of door lokale bendes), het onverwachte overlijden van een naaste, gepest worden of simpelweg een gevoel ‘anders’ te zijn dan de rest. Tot slot concludeerde ze dat het merendeel van de geïnterviewden in een economisch onzekere situatie zat, zonder vast werk.

Instrumenteel motief naar de achtergrond

Bovengenoemde onderzoeken van Blee, Bjørge, Kimmel en Pilkington schetsen verschillende uitgangsposities en motieven die corresponderen met aansluitende routes die mensen afleggen bij het toetreden tot radicaal- en extreemrechts. Hierbij is het instrumentele motief op de achtergrond geraakt. Er wordt vooral onderzocht hoe het activisme een persoonlijke behoefte vervult, maar in veel mindere mate gekeken naar het willen bewerkstellingen van veranderingen als motivatie voor deelname.

Dit komt bijvoorbeeld wel sterk terug in het onderzoek van Matthew Goodwin naar leden van de British National Party (BNP).³⁹⁹ Ook Goodwin past losjes het model van Linden, Klandermans en Mayer toe. Hij verdeelt geïnterviewden onder in oude garde (al langer actief binnen de beweging), nieuwe

398 Dit kwam bijvoorbeeld wel vrij prominent naar voren in het onderzoek van Blee (2002).

399 Goodwin, M. (2010), ‘Activism in Contemporary Extreme Right Parties: The Case of the British National Party (BNP)’, in: *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, No. 20, p. 31-54

rekruten (vaak gerekruteerd na gevoelens van onvrede) en politieke zoekers (die toetreden na een politieke carrière). Goodwin concludeerde dat geïnterviewden in hun activisme werden gedreven door een sterke etnonationalistische overtuiging, die gepaard ging met een voorkeur voor de ‘eigen’ etnische groep en een gevoel dat die groep werd bedreigd.

Activisten voelden zich niet zozeer op individueel niveau bedreigd, maar hadden wel sterk het gevoel dat zij hun eigen etnische groep moesten verdedigen ten aanzien van migratie, minderheden en demografische veranderingen. Daarbij werden grieven op lokaal niveau (zoals het sluiten van een school, het openen van een afkickcentrum in de buurt, etc.) gekoppeld aan een symbolische bedreiging van de nationale gemeenschap, cultuur en manier van leven – al dan niet als gevolg van immigratie. Omdat gevestigde politieke partijen niet doortastend genoeg zouden optreden, wendden de activisten zich tot de BNP. Het gevoel dat de BNP een verschil kan maken, is volgens Goodwin een belangrijke aanvullende drijfveer om toe te treden.

Aantrekkingskracht van formaties

De Duitse Birgit Rommelspacher bestudeerde biografieën van voormalige radicaal- en extreemrechtse activisten en interviewde zelf ook activisten die de beweging hadden verlaten.⁴⁰⁰ Rommelspacher was geïnteresseerd in de vraag waarom jongeren juist voor radicaal- en extreemrechts kiezen – ervan uitgaande dat ze een keuze hebben en er meerdere jeugdgroepen zijn die erkenning, gemeenschapszin en avontuur bieden. Zij zag onder meer een fascinatie voor geweld, die aanvankelijk begint als zelfverdediging en daarna ook een gevoel van macht geeft omdat daarmee anderen kunnen worden vernederd.

Daarnaast is er de behoefte aan gemeenschapszin en herkenning. Ook op dit gebied was volgens Rommelspacher de Duitse radicaal- en extreemrechtse scene aantrekkelijk vanwege haar substantiële omvang en de kracht die zij uitstraalt: door de protesten, symbolen, bijeenkomsten en concerten ontstaat het gevoel deel uit te maken van iets groots. Tegelijkertijd zag ze een paradox, omdat veel neonazi-groepen voortdurend bezig zijn met het relativiseren, bagatelliseren en ontkennen van misdaden van het nationaalsocialisme (zoals de Holocaust).

400 Rommelspacher, B. (2006), *‘Der Hass hat uns geeint’. Junge Rechtsextreme und ihr Ausstieg aus der Szene*, Frankfurt/New York: Campus Verlag

Ten derde zag Rommelspacher bij jongeren ook een behoefte aan protest en politieke oriëntatie. Hoewel jongeren plezier scheppen in provocaties (en daar ook graag mee experimenteren), gaan ze hun eigen ervaringen verbinden aan een grotere strijd die moet worden gevoerd – zeker wanneer ze een sterke maatschappelijke reactie ervaren wanneer ze flirten met beladen symbolen zoals hakenkruisen. Wanneer zij hierbij in botsing komen met hun eigen familie staat er als het ware een ‘nieuwe familie’ klaar om hen op te nemen.

Hierbij schetste Rommelspacher combinaties van push- en pullfactoren, waarbij de maatschappelijke veroordeling van het provocatieve gedrag de pushfactor is om bij formaties te kijken, waarna formaties een pullfactor hebben omdat zij de hang naar spanning cultiveren en grootsheid symboliseren. Daarmee liet ze zien dat toetreding een kwestie is van vraag en aanbod, net zoals Klandermans en Mayer schetsen.⁴⁰¹ Het nadeel aan Rommelspachers onderzoek is dat het beperkt bleef tot jonge activisten, waardoor zij in haar onderzoek vooral jonge neonazi's behandelde.

Twee routes: onvrede en lage zelfbeheersing

Ook de Vlaming Maarten De Waele deed onderzoek naar hoe en waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechts.⁴⁰² Hij borduurde voort op bestaande verklaringen en kwam tot twee verschillende routes, die volgen nadat er een cognitieve opening is ontstaan ten aanzien van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed.

Enerzijds is er een route waarbij het gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd, wordt veroorzaakt door anomie (gevoelens van sociale en politieke machteloosheid), verondersteld onrecht en autoritarisme (bewondering voor macht en hiërarchie en minachting voor zwakken en minderheden). De gepercipieerde groepsdreiging leidt tot de vorming en versterking van de eigen (Vlaamse) identiteit, een gevoel van superioriteit en negatieve attitudes ten aanzien van anderen die niet tot de ‘eigen’ groep behoren. Vervolgens wordt dat omgezet in steun voor radicaal- en extreemrechts en/of steun voor racistische opvattingen, wat uiteindelijk leidt tot participatie.

401 Klandermans en Mayer (2006)

402 De Waele en Pauwels (2015), De Waele, M. (2016), *Angry white rebel? Study on the mechanisms and processes of participation in extreme-right groups*, Gent: Universiteit van Gent (Diss.)

Anderzijds is er de route van lage zelfbeheersing, die direct leidt tot steun voor radicaal- en extreemrechts en/of steun voor racistische opvattingen, waarna toetreding volgt. Deze route is gebaseerd op het eerdergenoemde onderzoek van Bjørgo en op onderzoek dat onder meer is gedaan naar de vraag waarom jongeren actief deelnemen aan jeugdcriminaliteit.⁴⁰³

In plaats van zich te beperken tot een descriptief onderzoek, test De Waele in zijn onderzoek een conceptueel model (zie figuur 2) waarmee hij het mechanisme blootlegt aan de hand waarvan mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts. Bij de eerstgenoemde route schetst hij een uitgangspositie (psychologische, sociaalpsychologische en sociaaleconomische variabelen), vervolgens is er een katalysator (het idee dat de eigen groep wordt bedreigd) die tot de vorming van een eigen identiteit leidt. Hierbij categoriseert het individu zichzelf, positioneert zich ten aanzien van 'de ander' (de *out-group*) en ontwikkelt gevoelens van superioriteit ten aanzien van die ander. Die identiteit beïnvloedt vervolgens iemands attitudes, waarbij morele steun voor radicaal- en extreemrechts en eventuele positieve attitudes ten aanzien van racisme zullen leiden tot participatie bij radicaal- en extreemrechtse formaties. Bij de route van de lage zelfbeheersing leiden (gewelddadige) confrontaties direct tot morele steun voor radicaal- en extreemrechts en/of positieve attitudes ten aanzien van racisme.

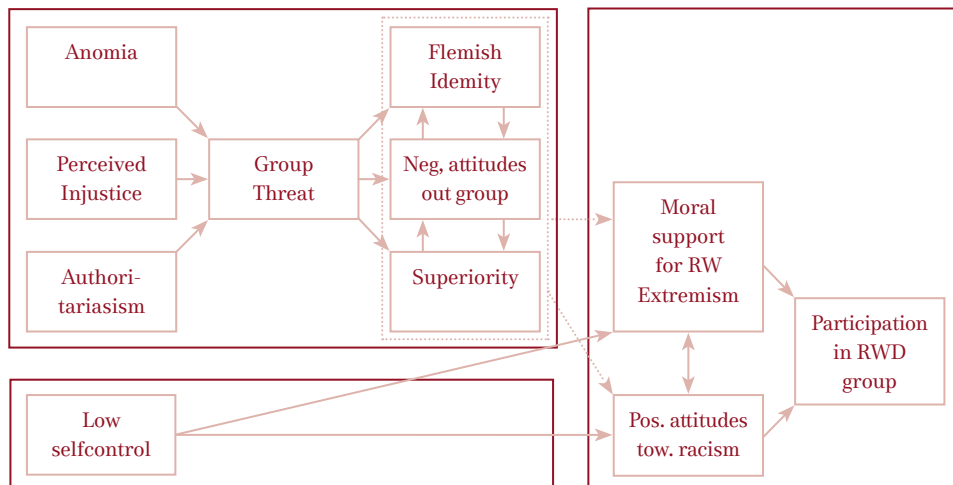
403 Zie onder meer: Bjørgo (2002a), Kissner, J. en Pyrooz, D. C. (2009), 'Self-control, differential association, and gang membership: A theoretical and empirical extension of the literature', in: *Journal of Criminal Justice*, Vol. 37, No. 5, p. 478- 487. Esbensen, F.A. en Weerman, F.M. (2005), 'Youth Gangs and Troublesome Youth Groups in the United States and the Netherlands: A Cross-National Comparison', in: *European Journal of Criminology*, Vol. 2, No. 1, p. 5-37. Hope, T.L. en Damphousse, K.R. (2002), 'Applying self-control theory to gang membership in a nonurban setting', in: *Journal of Gang Research*, Vol. 9, No. 2, p. 41-61.

404 Bjørgo (1997), Bjørgo (2002a), Linden (2009)

405 Linden (2009)

406 Ravndal (2017)

Figuur 4.5 Het geïntegreerde conceptuele model van De Waele over het mechanisme dat voorafgaat aan toetreding tot radicaal- en extreemrechts

De Waele testte zijn model aan de hand van enquêtes en concludeerde op basis van kwantitatieve data dat deze grotendeels steun vond in de empirie. Bij de route van lage zelfbeheersing kon identiteitsbeleving wel degelijk nog meespelen, met name wanneer het ging om een gevoel van superioriteit. Tegelijkertijd laten kwalitatieve onderzoeken van onder meer Bjørge en Linden zien dat het te simplistisch is om een directe causale relatie te veronderstellen tussen morele steun voor radicaal- en extreemrechts en/of positieve attitudes ten aanzien van racisme, zonder dat daar groepsgedrag of identiteitsbeleving bij komt kijken.⁴⁰⁴ Ook ontbreken in De Waeles overzicht attitudes ten aanzien van geweld, terwijl het niet ondenkbaar is dat een lage zelfbeheersing leidt tot gewelddadige confrontaties, die er op hun beurt weer toe leiden dat deelnemers een sterk wij-versus-zij-gevoel koesteren, wat ook een basis kan vormen voor toetreding tot radicaal- en extreemrechts.

Deelconclusie

Wat opvalt aan de empirische onderzoeken waaraan geen theorie ten grondslag ligt, is dat zij vaak descriptief van aard zijn of slechts een deel van het radicaal- en extreemrechtse landschap onderzoeken (specifiek vrouwen, plegers van geweld, neonazi's, leden van een protestgroep of leden van een politieke partij). Hoewel dit niets afdoet aan de uitkomsten van het onderzoek, leidt het wel tot een wirwar van eerdergenoemde casestudy's – waarbij moet worden opgemerkt dat de in deze deelparagraaf genoemde onderzoekers wel proberen elkaars werk te integreren. Ook komt naar voren dat vrijwel alle onderzoekers uitgaan van verschillende routes wanneer het gaat om participatie bij radicaal- en extreemrechts.

4.6 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk zijn bestaande verklaringen over deelname aan radicaal- en extreemrechts geïnterviewd. Daarbij valt op dat verklaringen vooral zijn verschoven van psychologische beweegredenen en persoonlijkheidskenmerken naar de benadering van radicaal- en extreemrechts als een sociale beweging, oftewel: van onbewust gedrag naar weloverwogen keuzes. Daarnaast zijn er diverse interessante inzichten uit casestudy's.

Wanneer verklaringen voor deelname aan radicaal- en extreemrechts worden geïnterviewd, komt vooral de complexiteit naar voren omdat er wordt geschakeld tussen verschillende uitgangspunten, verschillende niveaus (macro-, meso- en microniveau), verschillende motieven (instrumenteel, identiteits- en ideologische motieven) en verschillende aanvullende verklaringen (verlangen naar avontuur en spanning, levensveranderende ervaringen). Daarnaast is in de bestaande onderzoeken de rol van het internet en sociale media vaak slechts summier meegenomen – al komt dat ook doordat het internet op het moment van onderzoek nog nauwelijks een rol speelde in de levens van activisten.

Hoewel in het verleden bestaande verklaringen vaak met elkaar concurreerden, proberen onderzoekers steeds vaker eerdere inzichten te integreren. De meeste empirische onderzoeken gingen bijvoorbeeld uit van meerdere variabelen. De volgende elementen komen in meerdere onderzoeken terug:

Figuur 4.6 Verklaringen op micro-, meso- en macroniveau

VERKLARINGEN OP MICRONIVEAU	VERKLARINGEN OP MESONIVEAU
Neiging tot autoritarisme	Opgroeien/socialiseren in gewelddadige/ onveilige omgeving
Lage zelfbeheersing	Opgroeien/socialiseren in autoritaire omgeving
Zoeken naar bescherming	Opgroeien/socialiseren in nationalistische omgeving
Hang naar spanning/willen provoceren	Formatie biedt spannend leven/mogelijkheid tot provoceren
Eigen positie of positie van groep willen verbeteren	Formatie biedt zingeving
Een zoektocht naar persoonlijke identiteit	Formatie biedt bescherming
Gevoelens van superioriteit	Formatie biedt collectieve identiteit
Gevoelens van racisme	Formatie onderschrijft waargenomen groeps- dreiging
Gevoelens van onrechtvaardigheid (deprivatie)	Formatie vermindert zelftwijfel
Gevoelens van onvrede	Formatie verwoordt gevoelde woede
Gevoelens van politieke teleurstelling	Formatie biedt vriendschap/ substituutfamilie/ gemeenschapszin
Anomie	Formatie staat open voor denkbeelden die elders niet kunnen worden geuit
Willen handelen naar eigen ideeën	Formatie verwoordt gevoel/ helpt gevoel te ver- woorden en te onderbouwen
Gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd	Formatie (of bekende van formatie) heeft hulpvraag
Zoektocht naar vriendschap (of willen bestendigen ervan)	Formatie biedt sterk leiderschap
VERKLARINGEN OP MACRONIVEAU	
Sociaaleconomische achterstelling (individueel)	
Sociaaleconomische achterstelling (groep)	
Aantrekkelijke ideologie	
Gebrek aan mogelijkheden om politiek te partici- peren of ander handelingsperspectief	
Woede over aanslagen	
Woede over overheidsbeleid (al dan niet gericht tegen de 'eigen groep')	

Doel van dit proefschrift is om empirische bevindingen, gedestilleerd uit levensloopinterviews met 36 radicaal- en extreemrechtse activisten, te vergelijken met inzichten uit de bestaande literatuur wanneer het gaat om toetreding en continuering bij radicaal- en extreemrechtse formaties. In dit hoofdstuk is gereflecteerd op inzichten uit de bestaande literatuur en in kaart gebracht welke inzichten in meerdere onderzoeken terugkomen. Hoewel er niet zoiets als een allesomvattende verklaring bestaat, toont empirisch onderzoek wel aan dat er verschillende routes zijn die samenvallen met onder meer verschillende uitgangspunten en motieven. Ongeacht hoe uniek levensloopverhalen zijn, er zijn hoofdlijnen aan te wijzen die steeds weer naar voren komen in empirisch onderzoek.

